

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

5 februari 1969

54e jrg.

No. 2681

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

H. C. Bos; L. H. Klaassen;
H. W. Lambers; P. J. Montagne; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Omzetten 1968.....	117
<i>Drs. H. W. de Jong:</i>	
De concentratiebeweging in de Westeuropese economie. III: Italië	118
<i>Drs. H. Jacobs:</i>	
Deviezenvoorraad en ontwikkelingshulp	124
Economisch-statistische berichten	123
Ingezonden stuk	128
Uit de tijdschriftenmap ..	129
Geld- en kapitaalmarkt..	130
Recente publikaties	131

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Omzetten 1968

Het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM) verstaat de kunst van het zeer snel verzamelen van statistische gegevens en van het rapporteren daarover. Nog maar enige weken is 1969 oud of het EIM weet reeds cijfers te publiceren over de omzet in 1968 van de deelnemers aan de EIM-omzetstatistieken. Die omzetmutaties zeggen natuurlijk niet alles over de bedrijfsuitkomsten. Niettemin geven zij een aardige indicatie van het economisch wel en wee van detailhandel en ambacht in het verstreken jaar.

De sector *voedingsmiddelen* wijkt voor wat de mutaties 1968/1967 betreft in het algemeen weinig af van die voor 1967/1966. De categorie kruideniers-zelfbedieningszaken geeft in deze sector de hoogste omzetstijging te zien (9%), de detailhandel in aardappelen, groenten en fruit is de langzaamste klimmer (+4%). Maar juist in deze laatste branche zeggen omzetmutaties betrekkelijk weinig over de bedrijfsuitkomsten, gezien het sterk fluctuerende prijsniveau aan de inkoopzijde van deze branche. Dat blijkt ook wel heel duidelijk wanneer men de kwartaalmutaties bekijkt. De aardappelen-, groenten- en fruitbranche blijkt dan een sterk schommelend beeld te vertonen in 1968: voor de vier kwartalen omzetmutaties van achtereenvolgens +7%, -3%, +3% en +11% t.o.v. de overeenkomstige kwartalen in 1967. De reeds genoemde kruideniers-zelfbedieningszaken daarentegen geven een veel gelijkmatiger verloop te zien: éénmaal +10% en drie maal +9%.

In de sector *genotmiddelen* valt de belangrijk lagere stijging op van de omzetten in de detailhandel in alcoholhoudende en -vrije dranken (1968/1967 +2%, 1967/1966 +8%). Dat wil niet zeggen dat er in 1968 minder gedronken is. Bedoeld verschijnsel heeft als voornaamste oorzaak de aanzienlijke uitbreiding van het aantal verkooppunten in deze branche en de toegenomen verkoop van de zgn. witte jenever.

In de sector *duurzame consumptiegoederen* is in een aantal branches duidelijk de invloed van de BTW te bespeuren. De daardoor ontstane prijspsychose heeft tot omvangrijke anticipatie-aankopen in 1968 geleid. Het vierde kwartaal 1968 vertoont daarom, vooral in de textielsector, aanzienlijke omzetstijgingen t.o.v. het vierde kwartaal 1967. De detailhandel in woningtextiel en meubelen spant wel de kroon: +39%, gevolgd door de heren- en jongensconfectie (+26%). Het BTW-effect is nog uitgesprokener wanneer men alleen de decembermutaties beziet; genoemde twee branches blijken dan 79% resp. 41% meer te hebben omgezet dan in december 1967! Het effect van de BTW-aankopen voor de omzetwijzigingen is natuurlijk moeilijk af te zonderen van andere factoren, zeker voor de cijfers over 1968 als geheel. Wél ligt voor de hand te veronderstellen dat in alle branches in de sector duurzame consumptiegoederen het stijgingspercentage van de omzetten in 1968 ten gevolge van de BTW hoger moet zijn geweest dan dat in 1967. Dat blijkt inderdaad zo te zijn, behalve in de detailhandel in schoeisel (+5% t.o.v. +6%) en die in kledingstoffen (-2% t.o.v. +10%). Structureel zwakke branches kennelijk.

dR

De concentratiebeweging in de Westeuropese economie

III. Italië*

DE OMVANG VAN DE CONCENTRATIEBEWEGING

Slechts enige weinig exacte en ongekwalificeerde gegevens omtrent de aantallen concentraties die in Italië in het afgelopen decennium hebben plaatsgevonden, zijn beschikbaar. In de vijf jaren 1957-1961 waren er 234 concentraties, met een aanzienlijke toename in de latere jaren. In 1962, een der laatste jaren van het fenomenale „miracolo economico”, waren het er 170, maar met de terugslag die, afgedwongen door de betalingsbalanstekorten, in 1964 en 1965 volgde, verminderde ook de concentratietendens. In de beide laatstgenoemde jaren vonden resp. 92 en 60 samentrekkingen plaats¹.

Sindsdien is de beweging weer in de opgaande lijn; zij wordt gesteund door de fiscale faciliteiten, die de Italiaanse autoriteiten sinds het voorjaar van 1965 aan fuserende ondernemingen toekennen. Deze maatregelen, die voorafgegaan werden door analoge bepalingen in 18 wetten sinds 1927 en bij de wet van 17 februari 1968 verlengd werden tot eind 1970, betreffen zowel directe als indirecte belastingen². Belastingvrijstelling wordt verkregen van registratie-, hypotheek- en enige andere rechten tot een bedrag van Lire 32.000 en een verschuiving naar volgende jaren van vennootschapsbelasting en de belasting op vlottend kapitaal. Grote stimulansen zullen hiervan waarschijnlijk niet uitgaan, temeer daar deze wet als nouveauté enige voorwaarden vereiste, die vervuld moeten zijn om van de faciliteiten voordeel te hebben: de ondernemingen moeten in eenzelfde tak van produktie werkzaam zijn en de maatregelen moeten de efficiency stimuleren en de concurrentievrijheid niet in de weg staan. Wanneer de inzet van de concentratie meer dan Lire 1 mrd. kapitaal betreft, moet dit laatste (de concurrentievrijheid dus) worden aangetoond.

DE INDUSTRIËLE STRUCTUUR

De Italiaanse economie heeft een dualistische structuur. Naast de algemeen bekende dichotomie tussen Noord en Zuid, zijn er twee industriële dualismen, t.w. in produktie-technisch opzicht³ en voor wat de onderlinge grootteverhoudingen der ondernemingen betreft. Deze dualismen hangen samen en zijn zoal niet veroorzaakt, dan in ieder geval bevorderd door de autarkische en rigide economische politiek van het fascistische regime destijds. Dit corporatisme had in industrieel-economisch opzicht twee pijlers: de beheersing van de arbeidsmarkt, waarbij de migratie tot een minimum gereduceerd werd en het loonsysteem ter

wille van algemene doeleinden door de staat werd gemanipuleerd⁴; voorts de organisatie van de industrie in bedrijfstaksgewijze opgebouwde corporaties, die met de wet van januari 1934 geïnstitutionaliseerd werden. Zij waren bedoeld als paritair bestuurde, autonome lichamen die zich zouden bezighouden met allerlei economische activiteiten en zich naar het algemeen belang zouden voegen.

Dit was een illusie: „... integendeel deed het systeem op uitstekende wijze dienst om kleine groepen, grote, monopolistische ondernemers in staat te stellen de corporaties te beheersen en er van gebruik te maken om iedere mogelijke concurrentie uit te schakelen”⁵. Pas in 1961 werd een bres geslagen in de, de migratie beperkende wetgeving, die vrij effectief de dualistische arbeidsmarkt gecontinueerd en verscherpt heeft. De relatieve arbeidsschaarste in de noordelijke industriële driehoek dreef het loonpeil op en stimuleerde de mechanisatie in een beperkte groep marktbeheersende ondernemingen, waardoor de structurele werkloosheid elders werd gehandhaafd. Kartel-

* I: „Groot-Brittannië” en II: „West-Duitsland” in *ESB* van 22 en 29 januari jl., blz. 74-79 resp. 90-95.

¹ Statement G. Bernini voor de Senaatscommissie, *Hearings on Economic Concentration*, Part 7, blz. 3558, Washington 1968 en Knauss, Vogel, Hermans: *Unternehmenskonzentration in der Westlichen Welt*. F.I.W. Schriftenreihe no. 40. C. Heymanns Verlag K.G. 1967, blz. 62.

² Zie het overzicht in *Fiscaal Tijdschrift voor de Euromarkt*, no. 8, juli 1966.

³ „... the development of the Italian economy has taken place rather unevenly, so that within the framework of the same market, highly industrialized industries co-exist with industries still characterized by obsolete technology, backwardness and stagnation”. Bernini, o.c., blz. 3559.

⁴ Er kwamen na 1926: 1. staatsvakbonden, 2. van staatswege gesanctioneerde collectieve arbeidsovereenkomsten, 3. vergunning tot het veranderen van woonplaats, 4. een arbeidsboekje („Libretto di lavoro”), 5. staatsleiding van de arbeidsbemiddeling. De arbeidsmobiliteit werd drastisch gereduceerd, in naam om pathologische groei der steden („urbanesimo”) te voorkomen, in feite om zichtbare werkloosheid te vermijden en de staatsfinanciën (benodigd voor de politieke pretenties van het regime) niet te belasten met sociale voorzieningen en woningbouwfinanciering. De industriële kartels, die in de twintiger jaren snel waren opgekomen, werden in 1932 semi-staatslichamen. Op verzoek van één (met 85% van de produktie) of meer (met 70%) ondernemers kregen deze „consorzi” dwangbevoegdheden. Zie hierover: A. G. Hildebrand: *Growth and structure in the economy of modern Italy*. Harvard 1965, Hfdst. VIII en XIV.

⁵ G. Luzzato: *Storia Economica dell'età moderna e contemporanea*. Parte seconda, Padova 1960, blz. 524/525.

afspraken en oligopolistische gedragwijzen tussen de dominerende concerns boden de industriëlen een uitweg, die niet geblokkeerd werd door enige anti-trustwetgeving.

Een ander legaat van het vooroorlogse beleid waren de staatsholdingmaatschappijen, die in de crisisjaren — overigens niet op ideologische gronden — in het leven geroepen werden om drie, in financiële moeilijkheden verkerende, particuliere banken te redden, die nauw bij ondernemingen in de ijzer-, staal-, scheepsbouw- en andere sectoren van de zware industrie betrokken waren. Samengebundeld vormen deze holdingmaatschappijen de Istituto per la Ricostruzione Industriale (I.R.I.) met variërende belangen in reeksen ondernemingen en bedrijfstakken. Daarnaast is er de Ente Nazionale Idrocarburi (E.N.I.), gevormd in 1953, tot leven gebracht onder leiding van Enrico Mattei en uitgegroeid tot een conglomerat concern.

Deze groep van hoog geconcentreerde, particuliere en publieke concerns bepaalt het gezicht van Italië's industrie naar buiten. Zij zijn echter — ondanks de belangrijke positie die zij in de industriële sfeer innemen — atypisch; het grootste deel van de employés werkt in kleine of middelgrote ondernemingen. Terwijl in West-Duitsland en Frankrijk meer dan 40% van de industriële werkgelegenheid verschaft wordt door ondernemingen met meer dan 1.000 employés, is dit in Italië 29%. Ook het aandeel van de middelgrote ondernemingen ligt in Italië lager dan in de andere EEG-landen. Tabel 1 laat zien dat Italië relatief veel ondernemingen heeft, en dat de gemiddelde ondernemingsgrootte gering is, nl. bijna de helft van de Duitse en ongeveer tweederde van de Franse gemiddelde grootte. De mediane omvang van de Italiaanse onderneming ligt op minder dan de helft van de Franse en beneden eenderde van de omvang van de Duitse mediaanonderneming.

DE GLOBALE CONCENTRATIEGRAAD

Deze polarisatie van het Italiaanse bedrijfsleven in een kleine groep zeer grote concerns en een grote massa kleine ondernemingen is ook terug te vinden in de globale concentratiegraad, berekend op verschillende niveaus. Tabel 2 geeft voor de periode 1963-1967 de globale concentratie-index aan voor de grootste 10, 25, 50 en 100 ondernemingen in de Italiaanse industrie, zonder dat met de top-holdings is rekening gehouden. D.w.z. niet I.R.I. of E.N.I. komen onder de grootste tien voor, maar de tot deze groepen behorende ondernemingen zoals Italsider of A.G.I.P. Dit heeft uiteraard als bezwaar, dat het de werkelijke globale concentratie onderschat. Het rekening houden met de holdings heeft anderzijds het nadeel dat de concentratiegraad te veel verhoogd wordt, omdat bepaalde groepen hun internationale, buiten Italië werkzame, ondernemingen niet apart consolideren. Zo kleven er nog enkele andere beperkingen aan deze methodiek; het is evenwel voorshands de beste manier om het gewicht en de ontwikkeling van het grote bedrijfsleven in een bepaalde economie weer te geven. Ter vergelijking zijn de aandelen van 5 belangrijke holdings opgenomen t.w. I.R.I., E.N.I., Fiat, Montedison en Pirelli.

De sprong van 1965 op 1966 in het aandeel van de holdings is voor circa 1% toe te schrijven aan een plaatselijke stijging van de cijfers die Pirelli opgeeft, en die waarschijnlijk berusten op consolidatie van nationale of internationale belangen. Voor de rest speelt de overname van Montecatini door Edison, die in 1966 voor het eerst werd opgegeven, in de sprong de grootste rol. De cijfers van de tabel laten weinig twijfel aan de groeiende betekenis van

TABEL 1.

De Italiaanse industriële structuur

	Aantal ondernemingen	Ondernemingen met > 10 werknemers	Aantal werknemers in ondernemingen met > 10 werknemers (x 1.000)	Aantal ondernemingen per 1.000 employés (2) : (3)
	(1)	(2)	(3)	(4)
Frankrijk	376.410	47.779	4.745	10,7
West-Duitsland	443.097	71.044	8.865	8,0
Italië	582.609	52.977	3.445	15,4

Bron: EEG, Census 1963.

TABEL 2.

De globale concentratiegraad in Italië

	1963	1964	1965	1966	1967	Toename 1963-1967
Totale industriële omzetten (Lires mrd.)	18.687,5	18.797,0	19.561,7	21.820,0	23.773,0	
Procentuele aandeel						
daarin van:						
10 grootsten	14,3	14,9	13,4	17,0	19,3	5,0
25 „	20,0	20,8	18,6	23,6	27,0	7,0
50 „	25,2	26,0	23,8	27,1	31,6	6,4
100 „	29,5	30,6	28,5	32,1	37,3	7,8
5 holdings	18,8	19,9	20,8	25,3	26,1	7,3

Bron: Berekening op basis van gegevens IL SOLE-24 ORE, Fatturato e dipendenti di Società Italiane, diverse jaren en EEG, Industriestatistiek, 1968-no. 2.

de topconcerns in de Italiaanse economie. De eerste tien zagen hun aandeel in de industriële omzetten in de korte periode van 5 jaar met 5% toenemen; voor de volgende vijftien was dit slechts 2% en de groep van 25-50 had een geringe teruggang, voor een groot deel als gevolg van overnames door de 25 grootsten. Het beeld is dus hetzelfde als in West-Duitsland, met dien verstande dat de aandelen der 50 en 100 grootsten in Italië belangrijk lager liggen, maar de stijging van hun percentages sneller verloopt dan bij de Noordelijke EEG-partner.

CONCENTRATIE-IMPULSEN VAN DE LAATSTE JAREN

De identificatie van de grote samentrekkingen der laatste jaren opent tegelijk het zicht op de impulsen die de beweging aandreven. Tegen het einde van 1962 werden de activa van bijna duizend elektriciteitsondernemingen onteigend ten gunste van het staatsmonopolie voor de elektrische energie (E.N.E.L.). Het daarmee gemoeide bedrag van ca. Lire 1.700 mrd., dat E.N.E.L. door uitgifte van obligaties moest verkrijgen, zou aan de ondernemingen over een periode van 10 jaar worden uitbetaald en kwam grotendeels aan reeds bestaande grote concerns ten goede. Zo kreeg I.R.I. Lire 585 mrd. en Edison Lire 277 mrd. Deze nationalisatie wijzeleerde op een, merk- en Samrx-waardige, cumulatieve wijze het concentratieproces. Sommige ondernemingen wier activa onteigend waren, ondernamen geen nieuwe activiteiten, ook al omdat het economisch klimaat in 1963/1964 snel slechter werd. Zij waren begeerde partners voor anderen die de liquiditeitschaarste als een nijpende klem op hun investeringsactiviteiten ondervonden. Monte-

catini nam, in 1964 via aandelenruil de grote elektriciteits-onderneming SADE in Noord-Oost-Italië over. Op haar beurt werd zij in 1965 door Edison overgenomen, waarbij de president-directeur van Edison op de jaarvergadering allerlei redenen aanvoerde om de fusie te motiveren, o.a. het ontstaan van de EEG, schaalvergroting van de bedrijven, de penetratie van buitenlandse ondernemingen, de opinies van de Franse regering, enz., maar met geen woord over de belangrijke liquide kapitalen van Edison repte⁶. Eind vorig jaar kocht, zoals bekend, E.N.I. met financiële steun van I.R.I. de samengevoegde Montedison op.

Daarnaast kwamen voornamelijk horizontale samen-trekkingen voor: in de industrie van zware elektrische machines (Ansaldo S. Giorgio met Compagnia Generale Elettrica) met de bedoeling een aan de overige Europese producenten gelijkwaardige partij te vormen en intensiever research te bedrijven; in de keramische industrie (Ginori en de Sta-Ceramica Italiana), waardoor een groep van 5.000 man personeel en 16 fabrieken ontstond die als achtergrond had de langzame achteruitgang van een sinds 1735 bestaande onderneming; in de scheepsbouw, waar de intensieve concentratie⁷ van drie tot de I.R.I.-groep behorende werven tot de Italcantieri (met circa 65% van de markt) een nieuwe concentratie van de Cantieri Navali Riuniti en Cantieri del Tirreno (met 20% van de markt) uitlokte, enz.

In bepaalde sectoren zijn ook de buitenlandse impulsen belangrijk geweest. Op het eerste gezicht was de penetratie niet groot: de buitenlandse deelnemingen betroffen slechts 1.269 ondernemingen van de ruim 41.000 Italiaanse vennootschappen (tot eind 1965), waarbij de Amerikanen (40%) een grote voorsprong hadden op Britten, Zwitsers en Duitsers (14-17%), maar het ging hierbij om 13,75% van het totaal kapitaal van alle Italiaanse N.V.'s, zodat vooral grotere ondernemingen in het geding waren. In bepaalde sectoren (elektronica, elektrische machines, farmaceutica, cosmetica, zepen, wasmiddelen en aardolie) bezit het buitenland thans meer dan de helft van het kapitaal van alle Italiaanse N.V.'s. Deze penetraties lokten vaak nationale concentraties uit, gelijk ook elders geschiedt.

Samenvattend kunnen derhalve als de drie belangrijkste oorzaken genoemd worden: de plotselinge liquiditeitsver-groting als gevolg van de naasting der elektriciteitsbedrijven in 1962; horizontale, door verscherpte concurrentie geïnduceerde, concentraties en de buitenlandse penetratie.

DE MONOPOLIEGRAAD: 1937-1960

Een nog scherper reliëf krijgt de concentratiebeweging, wanneer zij geplaatst wordt tegen de achtergrond van de ontwikkeling der voorafgaande decennia. Hierover zijn nauwkeurige gegevens bekend ook voor wat individuele produkten betreft. Tabel 3 verschaft enig inzicht voor een groep produkten waarvoor materiaal bestaat dat vergelijking toelaat⁸. De groep als zodanig is geen representatieve doorsnee van het Italiaanse bedrijfsleven; daarvoor zijn er relatief te veel produktiemiddelen en duurzame consumptiegoederen in de lijst opgenomen en te weinig consumptiegoederen. Dit is des te bezwaarlijker omdat de Italiaanse industrie in ieder geval in 1937 en ook nog in 1960 disproportioneel sterk in de consumptiegoederen-sector vertegenwoordigd was. Niettemin zijn beide onderdelen van de tabel instructief vanwege de volgende punten:

1. de concentratiegraad is voor de opgesomde produkten hoog tot zeer hoog, vooral op groepsniveau;

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keystr. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14
vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum en Rotterdam.

Wij leveren nu ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eersteklas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

2. de zgn. technische concentratiegraad (tabel 3A) is belangrijk lager en is (een uitzondering daargelaten) geen bewijs voor de noodzaak tot hoge concentratie uit technische overwegingen. Wel is uiteraard in vrijwel alle bedrijfstakken de absolute fabrieksgrootte gestegen, soms zelfs zeer aanzienlijk⁹;
3. het aandeel van de staatsbedrijven vertoont een toename, met uitzondering van de ijzer- en staalprodukten;
4. er is geen uitgesproken tendens tot concentratie of deconcentratie tussen 1937 en 1960. Per saldo zou er wel een geringe mate van deconcentratie, vooral op groepsniveau, kunnen zijn geweest;
5. voor de separate produkten treft men vrijwel altijd een gelijkgerichte beweging aan op de drie niveaus. Typisch is de dalende concentratie in de kunstvezel- en elektriciteitssectoren (de nationalisatie van 1962 is bij de laatste uiteraard niet verdisconteerd). In het eerste geval ging deze ontwikkeling gepaard met een geringe teruggang van het aantal ondernemingen en fabrieken, maar met een spectaculaire groei van de in 1937 bestaande kleine ondernemingen alsmede toetreding van enkele grotere. De Gini-coëfficiënt (die de ongelijkheidsverdeling aangeeft) was dan ook op alle drie niveaus gedaald. In de tweede sector (elektriciteit) werd een geringe stijging van de ongelijkheid (Gini-coëfficiënten resp. 0,7686 en 0,7927) ruimschoots gecompenseerd door de toename van aantallen fabrieken, ondernemingen en groepen, zodat per saldo de concentratiegraad daalde. De (beperkte) stijging voor cement was geheel toe te

⁶ *Mondo Economico*, 2 april 1966, blz. 39.

⁷ Bij intensieve concentratie wordt de centrale beslissingsbevoegdheid over ondernemingen of bedrijven versterkt. Voorbeelden zijn de verwerving van een meerderheidspakket van aandelen in een onderneming waar men reeds een minderheid bezat, personele verbindingen die gevolgd worden door bezitsparticipaties, omzetting van reciproke transacties in aandelenparticipaties, enz. Vooral in de grote Italiaanse concerns zijn deze intensieve concentraties veel voorgekomen, bijv. de fusie van I.R.I.'s hoogovenbedrijven ILVA en Cornigliano in 1961 tot Italsider.

⁸ Twee studies verschaften hierbij de gegevens: G. Battara: *La concentrazione industriale*. Camera dei Deputati, Atti della Commissione Parlamentaria, Rome 1965 en M. Boni en G. M. Gros-Pietro: *La concentrazione industriale in Italia*, C.E.R.I.S., Torino 1967. De eerste studie vergelijkt de ontwikkeling tussen de laatste jaren vóór de oorlog en 1960; de tweede behandelt de periode 1951-1961. Tabel 3A en B berust op een hergroepering van Battara's materiaal: De tabellen 4 en 5 zijn opgesteld met behulp van gegevens uit de tweede studie.

⁹ Dit volgt niet uit de tabel, maar Battara geeft voor alle produkten de fysieke productie in de beide jaren, die de conclusie in de tekst rechtvaardigen.

schrijven aan groepsconcentratie; de ongelijkheidsverdeling op fabrieksniveau daalde enigszins (0,5660 tot 0,5427) bij een sterk toegenomen gemiddelde grootte, nl. van 35.100 tot 137.100 ton per jaar. Dit onderstreept wederom het verschil tussen technische schaalvergroting en concentratie, een verschil, dat vaak over het hoofd wordt gezien. In de suikerindustrie was een omgekeerde beweging waarneembaar: bij een gedaalde concentratiegraad en ruim verdubbelde gemiddelde fabrieksomvang, steeg de ongelijkheid der grootteverdeling. Maar dit had geen invloed op concentratiegraad en Gini-coëfficiënt op ondernemings- en groepsniveau, die beiden daalden, de eerste zelfs in belangrijke mate. Een soortgelijke ontwikkeling vond plaats in de ijzer- en staalproducerende industrie;

6. Deze voorbeelden tonen aan dat de simpele opstelling van de monopoliegraad niet voldoende is om de economische betekenis van de concentratiebeweging te peilen. Men dient naast de personele vervlechtingen en financiële bindingen die in de percentages van de groepen ten dele tot uitdrukking komen, tevens de ongelijkheidsverdeling der fabrieken en ondernemingen, alsmede bijv. de hoogte der entreebarrières voor potentiële concurrenten te kennen, om de invloed op de intensiteit van de concurrentie te kunnen vaststellen. Echter zal, ceteris paribus, een hogere concentratiegraad en een grotere ongelijkheidsverdeling in de richting van concurrentievermindering werken. Dergelijke situaties treffen wij zeer uitgesproken aan in tabel 3B.

SECTORALE CONCENTRATIES

Toch is de hoge concentratie, zoals die in tabel 3 tot uiting komt, niet representatief voor de gehele Italiaanse industrie. Integendeel, zij slaat op een weliswaar belangrijk maar beperkt industrieel segment en vindt haar pendant — in het kader van het reeds vermelde drievoudige dualisme — in de meerderheid der bedrijfstakken waar een aanmerkelijk lagere concentratie voorkomt.

Dit volgt uit een overzicht van een veertigtal bedrijfstakken, die minder verfijnd waren ingedeeld dan de in tabel 3 genoemde, maar daarentegen voor de jaren 1951 en 1961 een beter algemeen beeld verschaffen. De gebruikte methode sluit aan bij een moderne benadering, die in de zich snel ontwikkelende concentratietheorie ook elders gebruikt wordt. Hierbij worden twee indexcijfers voor iedere bedrijfstak per jaar vergeleken, t.w. het percentage dat de X grootste ondernemingen hebben van omzetten, werknemers, netto activa of een andere variabele en het aantal ondernemingen dat een percentage Y van de betreffende variabele heeft. Y wordt daarbij vrij hoog gekozen, bijv. 70% of 80%. Door rangcorrelatieberekeningen heeft men een adequate controle op de samenhang der bereikte resultaten.

Tabel 4 geeft een samenvattend overzicht van 24 Italiaanse bedrijfstakken. $X = 3$ wil hierbij zeggen: het aandeel van de grootste drie ondernemingen in de werkgelegenheid van de betreffende bedrijfstak. $Y = 80\%$ betekent: het getal der ondernemingen dat 80% van de werkgelegenheid in die bedrijfstak uitmaakt.

De variabele is dus het aantal werknemers. De indeling is naar toenemende concentratiegraad der drie grootste ondernemingen in 1961. De drie grootste bouwondernemingen hadden in 1961 slechts 1,67% van de werknemers in de totale bouwnijverheid (steeds zijn alleen de ondernemingen met meer dan 10 werknemers genomen). In

TABEL 3.

De concentratiebeweging 1937-1960

	Aandeel 5 grootste eenheden in de productie:						Aandeel staatsbedrijven	
	Fabrieken		Ondernemingen		Groepen van ondernemingen		1937	1960
	1937	1960	1937	1960	1937	1960		
<i>A. Bedrijfstak:</i>								
Cement	17,7	20,3	52,4	54,4	68,8	73,3	5,8	11,7
Suiker	16,6	14,9	75,8	59,5	83,4	75,4	—	—
Lucifers	72,0	74,3	93,3 a)	86,4 a)	—	87,2 a)	—	—
Ijzer- en staalfabricage	46,4	57,8	69,6	72,3	86,4	87,5	59,1	65,4
Ijzer- en staalproducten	40,0	40,8	70,4	65,3	88,3	81,9	51,1	47,9
Smeed- en perswerk	68,8	70,4	72,3	74,2	91,2	95,3	50,8	75,3
Textiel kunstvezels	59,6	47,4	89,2	85,2	96,9	89,6	—	—
Elektriciteit	10,1	9,1	30,4	30,4	67,1	56,8	29,1	34,1
Bromfietsen, scooters e.d.	—	—	89,0	83,8	—	—	—	—
Gas	52,7	55,4	70,4	70,9	—	—	26,9	27,4

a) twee grootsten.

	Aandeel van de grootste onderneming in:		Aantal overige onafhankelijke ondernemingen in de bedrijfstak in:	
	1937	1960	1937	1960
<i>B. Non-ferro metalen:</i>				
Primair lood	61,7	50,0	1	1
„ zink	71,5	43,2	1	1
„ aluminium ..	58,3	61,5	2	2
Personenauto's	88,6	85,6	4	6
Autocarrosserieën	77,7	87,8	2	3
Vrachtauto's	76,5	85,7	4	5
Landbouwtractoren	28,5	70,4	9	18
Wegtractoren	68,9	89,4	3	8
Schrijfmachines	96,2	74,1	1	4
Telmachines	—	77,8	1	3
Rekenmachines	—	87,2	—	2

TABEL 4.

Bedrijfstakconcentratie, werknemers en aantal ondernemingen in de Italiaanse industrie

Bedrijfstak	Index $X = 3$		Index $Y = 80\%$		Totaal aantal werknemers in 1961 ($\times 1.000$)	Totaal aantal ondernemingen in 1961	Procentuele toename totaal aantal ondernemingen 1951-1961
	1951	1961	1951	1961			
1. Bouwnijverheid	2,26	1,67	4411	7805	706	16.468	85,7
2. Mechanische constructie	6,83	1,85	677	2293	83	3641	175,6
3. Kleding/schoeisel	3,85	2,50	859	2315	223	5127	123,3
4. Hout en kurk	4,20	2,51	908	1455	87	2738	58,1
5. Hout- en meubelfabrieken	3,70	2,97	587	1136	64	2064	113,2
6. Steen, cement en aardewerk	7,28	4,03	1074	1944	270	4752	78,7
7. Diverse metaalbedrijven	10,26	5,60	460	557	721	1348	38,7
8. Diverse textielproducten	8,96	5,87	486	959	126	2415	86,1
9. Metaal- en verwarmingsstechniek	13,15	6,25	273	833	106	1993	180,0
10. Voedingsmiddelen	5,90	7,92	1345	1123	223	3529	15,6
11. Bedrijfs- en landbouwmachines	11,32	9,38	380	572	124	1546	57,9
12. Katoennijverheid	10,48	10,47	124	213	182	927	13,2
13. Diverse fabricages	8,24	10,90	292	643	86	1524	111,7
14. Papier	15,95	11,31	220	362	75	1105	51,8
15. Elektrische apparaten en machines	21,88	11,44	105	262	174	1273	127,7
16. Grafisch bedrijf	17,66	11,99	809	696	85	1761	20,4
17. Fabrieksinstallaties	12,57	12,15	216	543	65	1352	205,2
18. Wol	17,33	17,65	172	296	133	1287	70,9
19. Chemie	30,63	22,27	172	264	228	1660	51,0
20. Gas en elektriciteit	21,90	24,30	32	41	90	361	38,3
21. Metallurgie	33,81	33,10	37	94	181	861	129,0
22. Fijnmechanica	31,52	35,98	148	222	76	933	71,8
23. Transportmiddelen	43,03	43,62	41	56	273	814	13,8
24. Rubber	63,52	55,45	7	34	53	347	173,2

Bron: Zie noot 8.

1951 was het percentage voor de drie grootsten 2,26; de concentratiegraad is derhalve gedaald. Dit is ook te zien uit de kolommen voor de Y-indices. In 1951 waren 4.411 ondernemingen nodig om 80% van de werknemers in deze bedrijfstak te verkrijgen, in 1961: 7.805 ondernemingen. Het aantal werknemers in de bouwnijverheid was in 1961 706.000, het aantal ondernemingen 16.468; de toename van het aantal ondernemingen sinds 1951 was 85,7%.

De 24 opgenomen bedrijfstakken waren de grootste in de Italiaanse industrie en omvatten ieder meer dan 50.000 werknemers. Weggelaten zijn 17 bedrijfstakken met een geringere werkgelegenheid, die evenwel het beeld niet wezenlijk veranderen. De samenhang tussen de X- en Y-indices voor beide jaren is groot (Spearman-coëfficiënten van resp. 0,86 en 0,90 voor 1951 en 1961). De conclusies die uit tabel 4 getrokken kunnen worden zijn de volgende:

1. De concentratiegraad is, op basis van de index X, in 4 gevallen gestegen (nrs. 10, 13, 20 en 22), in 5 gevallen gelijk gebleven (nrs. 12, 17, 18, 21 en 23) en in de overige 15 gevallen gedaald. De stijgingen bedroegen slechts enkele procenten, de dalingen waren in 6 gevallen 5% of meer. Men kan derhalve per saldo voor deze periode een deconcentratietendens in de Italiaanse industrie vaststellen, voor zover het aandeel der drie grootste ondernemingen per bedrijfstak in het geding is.

2. De voorgaande conclusie wordt nog versterkt, indien men de Y-index bekijkt. Slechts in twee gevallen (nrs. 10 en 16) was er een daling van het aantal ondernemingen, benodigd om 80% van de werknemers in de bedrijfstak te omvatten. De stijgingen waren soms aanzienlijk, ook voor grote bedrijfstakken als bouwnijverheid, kleding en schoei- en steen- en aardewerk, elektrische apparaten, chemie en metallurgie, die alle minstens circa 175.000 werknemers hadden.

3. De oorzaak van de deconcentratietendenties in de meerderheid der bedrijfstakken is te vinden in de grote, en soms zelfs enorme stijging van het aantal ondernemingen tussen 1951 en 1961. Waar het aantal ondernemingen slechts weinig toenam (nrs. 10, 12, 23) steeg de concentratiegraad of bleef zij stabiel. Slechts de grafische industrie (nr. 16) vormde hierop een uitzondering. Daar daalde de X-index, maar bewoog de Y-index zich contrair aan het algemene verloop, zodat de grootste ondernemingen terrein verloren, dit niet zo zeer aan de nieuwkomende, als wel aan de gevestigde ondernemingen waardoor de grootteverdeling gelijkmatiger werd. In het algemeen is er een hoge correlatie tussen de verandering van de concentratiegraad en de toe- of afname van het aantal ondernemingen: de Spearman-rangcoëfficiënt is 0,916.

4. In zeker opzicht geeft tabel 4 echter een onderschatting. Zij houdt nl. slechts rekening met de concentratie op basis van ondernemingen in de *juridische* zin van het begrip en betreft dus niet de ondernemingsgroepen, zoals concerns en holdings, in de opstelling. Blijkens tabel 3A kan dit nog wel wat uitmaken, maar er is voorshands geen mogelijkheid statistisch vast te stellen in welke bedrijfstakken van tabel 4 de groepsvorming wel en niet van belang is. Een grote belemmering is dat evenwel niet, want het is vrijwel zeker dat de groepsvorming een overwegende rol speelt in die bedrijfstakken, waar de concentratiegraad ook hoog is (nrs. 19 en 21 t/m 24). Sedert de naasting der elektrici-

teitsbedrijven, schijnt alleen de gasproductie hierop een uitzondering te vormen. Deze schijn is evenwel misleidend, want hoewel de 3 grootsten slechts ca. een vijfde tot een kwart der werknemers hebben (tabel 4) zijn de vijf grootsten verantwoordelijk voor 70% der productie (tabel 3A). Deze vijf zijn echter de gasbedrijven der grote steden Rome, Napels, Milaan, Genua en Turijn.

5. In de hoger geconcentreerde bedrijfstakken (nrs. 18 t/m 24) is, met uitzondering van de bedrijfstakken chemie en rubber, de concentratiegraad voor de drie grootste ondernemingen gelijk gebleven of gestegen tussen beide jaren. Houdt men rekening met de in tabel 3 getoonde hoge concentratiegraad voor de produkten van dit soort ondernemingen, dan ziet men een belangrijke uitzondering op de onder 1 t/m 3 getrokken conclusies. Deze krijgt nog meer reliëf, wanneer de gemiddelde omvang der grootste drie ondernemingen met de gemiddelde omvang van alle ondernemingen in de bedrijfstak voor beide jaren worden vergeleken (tabel 5). Er blijkt in deze verhoudingsgetallen een toename te zijn, waarvan de omvang verschilt per bedrijfstak, maar die in 19 van de 24 in tabel 4 vermelde bedrijfstakken waarneembaar is (en in 29 van de 41 bedrijfstakken waarvoor gegevens bestaan).

TABEL 5.

Concentratiegraad en relatieve ondernemingsomvang

	Concentratiegraad 1961 (X = 3)	Verhoudingsgetal: gemiddelde omvang grootste drie/gemiddelde omvang alle ondernemingen		Stijging verhoudingsgetal
		1951	1961	
1. Rubber	55,45	26,9	64,1	37,2
2. Transportmiddelen	43,62	102,9	118,5	15,6
3. Fijnmechanica	35,98	57,7	112,4	54,7
4. Metallurgie	33,10	42,4	95,1	52,7
5. Gas en elektriciteit	24,30	19,1	29,3	10,2
6. Chemie	22,27	112,7	123,4	10,7
7. Wol	17,65	43,7	76,0	32,3
8. Fabrieksinstallaties	12,15	18,6	54,7	36,1
Ongewogen gemiddelde bovenstaande bedrijfstakken	30,6	53,0	84,2	31,2
Ongewogen gemiddelde overige 16 bedrijfstakken	6,7	40,4	47,9	7,5

Bron: Zie noot 8.

CONCENTRATIE: OORZAAK OF GEVOLG?

Uit tabel 5 kunnen wij opmaken dat concentratiegraad, ondernemingsongelijkheid en absolute grootte van de ondernemingen de neiging hebben samen te gaan. Er is weliswaar geen lineair verband en er zijn uitzonderingen, die vooral in de kleine bedrijfstakken voorkomen. De tendens is er niet minder duidelijk om.

Hoe ligt de causaliteit? Is het de technische ontwikkeling die absoluut grote bedrijven en ondernemingen vergt, waardoor — gegeven de beperkte Italiaanse markt — een hoge concentratiegraad ontstaat? Of is het fascistische le- gaat van hoog geconcentreerde sectoren verantwoordelijk voor de oprichting van toegangsbarrières en (overmatige) schaalvergroting, waardoor zeer grote ondernemingen ontstonden? ¹⁰. Tegen de laatste opvatting kan niet aange-

¹⁰ Deze mening vertegenwoordigt o.a. Hildebrand in zijn reeds geciteerde boek.

Het totaal der gerealiseerde investeringen in vaste activa in Nederland vertoonde in 1967 een geringe stijging t.o.v. 1966. De totale waarde van de ontvangen activa nam namelijk maar toe van f. 6,63 mrd. tot f. 6,77 mrd., een stijging van 2%. In 1966 werd een toeneming met 18% geconstateerd. Van de vier onderscheiden bedrijfstakken laten in 1967 de be- en verwerkende industrie, de bouwnijverheid en de openbare nutsbedrijven groeipercentages zien van resp. 3, van 4 en 3%; in de mijnbouw daalden de investeringen zelfs met 10%. In 1966 waren de overeenkomstige mutaties: + 20%, + 10%, + 16% en + 12%. Binnen de be- en verwerkende industrie kwam in 1967 de grootste stijging van de investeringsactiviteit voor rekening van de aardolie-industrie met 27%. Belangrijke daling vertoonde o.a. de houtverwerkende industrie (- 20%).

Laten de gerealiseerde ontvangsten der investeringen in vaste activa in 1967 nog een geringe stijging zien, de geplaatste bestellingen van vaste activa in 1967 zijn 9% lager dan in 1966. Waaruit het CBS concludeert dat het in 1967 nog op peil blijven van de gerealiseerde ontvangsten vooral een nawerking is van de bijzonder grote omvang van de in 1966 geplaatste bestellingen.

Een en ander leert ons de onlangs verschenen CBS-publikatie *Statistiek van de investeringen in vaste activa in de industrie 1967*¹. Deze publikatie verschaft voorts o.a. nog gegevens over de voor 1968 verwachte bestellingen van vaste activa en over de waarde van de ontvangen vaste activa per werkzame persoon, waarbij de chemische en de aardolie-industrie door bijzonder hoge cijfers opvallen.

Ook van het Centraal Bureau voor de Statistiek is de *Failissementsstatistiek 1967*², een zeer koele documentatie van indroevige zaken. Wat de uitgesproken vonnissen

van faillietverklaring betreft, vormt 1967 een triest hoogtepunt in de reeks naoorlogse jaren: 1.935 stuks, 417 meer dan in 1966. Gemeten als indexcijfer en per landsdeel (1963 = 100) waren de vonnissen van faillietverklaring in 1967 het hoogst in het Oosten (199) en Noorden (182), het laagst in het Westen (130). De publikatie bevat ook gegevens per economisch-geografisch gebied; voorts is een splitsing naar bedrijfstakken gegeven.

Onlangs verscheen de elfde editie van het *Annual Bulletin of Housing and Building Statistics for Europe*³, een publikatie van de Verenigde Naties, samengesteld door de Economische Commissie voor Europa, ditmaal met cijfers over 1967. Daarin vindt men o.a. cijfers over de aantallen gereedgekomen en in aanbouw zijnde woningen, alsmede over het getal der woningen waarvan in het verslagjaar een begin met de bouw is gemaakt. Voorts gegevens over de grootte (o.a. gemeten naar het aantal kamers en de nuttige vloeroppervlakte) en het comfort der gereedgekomen woningen, de verdeling ervan over flats, eengezinswoningen e.d., alsmede over de diverse sectoren van overheids- en particuliere bouw, informatie over gebruikte bouwmaterialen, prijzen, werkgelegenheid en werkloosheid in de bouw enz. Dit alles voor alle Europese landen, ook die in Oost-Europa.

Een enkele cijfer: Nederland kwam in 1967 op de tweede plaats voor wat betreft het aantal gereedgekomen woningen per 1.000 inwoners: 10,2 stuks. Zweden was eerste met 12,7; West-Duitsland was derde met 10,0.

¹ Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1968, 40 blz., f. 4,50.

² Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1968, 23 blz., f. 3,—.

³ United Nations publication E.F.R. 68. II. E. 9, 1968, 140 blz., \$ 2.

voerd worden, dat de staatsholdings en genationaliseerde ondernemingen een beleid voorstaan en doorvoeren dat tot doelstelling heeft particuliere machtsposities te doorbreken. Dit wordt vaak door Italiaanse politici aangevoerd om het ontbreken van een anti-trustwetgeving te motiveren.

De taakomschrijving van deze staatsholdings is sinds de wet van 1956, waarbij een Ministerie voor de Staatsparticipaties geschapen werd, zo vaag geformuleerd, dat nu al meer dan tien jaar lang debatten worden gevoerd over de interpretatie ervan¹¹. Voor zover die taakomschrijving I.R.I. en andere holdings treft doet zij dat bovendien slechts op het hoogste niveau en niet op dat der onderhorige holdings en ondernemingen. Voorts lijkt parlementaire controle op het gedrag van meer dan 300 ondernemingen welhaast een onmogelijkheid en schijnt er ook praktisch weinig van terecht te komen.

Het komt er dan ook op neer dat de Italiaanse staatsholdings een autonoom leven leiden, waarbij de grote concerns, evenals dit soms in Frankrijk het geval is, belangrijke persorganen in bezit hebben en dirigeren. E.N.I. bezit en subsidieert *Il Giorno*, de derde Italiaanse krant, Fiat is eigenaar van *La Stampa* (de tweede), de familie Perrone — genoemd „de Italiaanse Schneiders” vanwege hun belangen in het Ansaldo concern — bezitten de Romeinse *Il Messaggero* (de vierde) alsmede het grootste Genuese blad, enz.

De *Corriere Della Sera*, die aan de top staat, lijkt onafhankelijk te zijn; of zij zich in dit milieu geheel vrij voelt is een andere zaak. De betrekkingen met de grote banken zijn al even intensief, zij het minder goed gedocumenteerd dan in West-Duitsland. Bijna alle grote concerns hebben hun concernbanken, die nauwe verbindingen hebben met de algemene commerciële banken, waarbij personele kruisverbindingen onderling, met de industrie en met parlementaire afgevaardigden, de bezitsverstrengelingen completeren¹². I.R.I. bijv. heeft 80% of meer van het aandelenkapitaal van drie der grootste Italiaanse banken.

Op zich zijn dit belangrijke entreebarrières, c.q. middelen waarmee een hoge concentratiegraad valt te handhaven. Zij wettigen de veronderstelling dat de tweede, bovengenoemde causaliteit meer werkelijkheidsgehalte heeft dan de eerste. Deze veronderstelling wordt enigszins versterkt indien wij de in de tabellen verwerkte gegevens vanuit dit gezichtspunt bekijken:

¹¹ Het regulerende principe is volgens de wet dat van de „economicità”, hetgeen zoïets als het economische principe betekent. Tot welk een Babylonische spraakverwarring de interpretatie van dit begrip leidt, wordt beschreven in het artikel van G. C. Maniatis: „Evaluation of operating efficiency in Italian public undertakings”, *Economia Internazionale*, Vo. XX, Nr. 1, februari 1967.

¹² H. Coston: *L'Europe des Banquiers*, Parijs 1963, blz. 107 e.v.

TABEL 6.

De deconcentratieresistentie van 42 bedrijfstakken

Concentratiegraad in 1951	Aantal bedrijfstakken	Verloop concentratiegraad 1951-1961	
		Daling	Stijging of gelijk gebleven
VVV 10%	30	19	11
20%	17	10	7
30%	13	7	6
Alle bedrijfstakken ..	42	29	13

— Over de lange periode 1937-1960 is de technische concentratiegraad slechts in 2 van de 9 bedrijfstakken belangrijk veranderd (tabel 3: ijzer- en staalproductie en kunstvezels). Deze veranderingen vertoonden echter een tegengesteld beeld. Uiteraard is de totale groep wat klein voor zinvolle conclusies.

— Uit een overzicht van alle 42 bedrijfstakken blijkt dat de in 1951 hoger geconcentreerde bedrijfstakken meer resistent waren t.a.v. de algemene deconcentratiebeweging in de Italiaanse economie dan de lager geconcentreerde. Terwijl van alle bedrijfstakken slechts een vierde deel een stijgende of gelijk blijvende concentratiegraad had, was dit voor de hoogst geconcentreerde bedrijfstakken (>30%) bijna de helft (tabel 6). Van deze 6 bedrijfstakken met stijgende concentratiegraad waren er twee in oude branches, zoals linnen, jute e.d. en kolenmijnbouw, waar teruggang optrad; bij een derde — de tabaksindustrie — valt aan reclame als concentratiebevorderende factor te denken, terwijl in de fijnmechanica, in de metallurgie en in de transportmiddelenfabricage met technische schaalvergroting rekening kan worden gehouden. Maar in deze drie bedrijfstakken was de concentratiegraad in 1937 reeds hoog, zodat niet dwingend een handhaving of vergroting van het concentratieniveau uit hoofde van technologische factoren kan worden afgeleid. Deze kunnen, maar behoeven niet verantwoordelijk te zijn voor het continueren van het vóór de oorlog reeds bestaande hoge peil. Hiertegenover staan moderne bedrijfstakken als chemie, petroleumverwerking, rubber, machinebouw, waar deconcentratie optrad, vaak in belangrijke mate. Dit was meestal een gevolg van de toetreding van vele nieuwe ondernemingen, die kennelijk weinig last van technologische of andere belemmeringen ondervonden.

Resumerend. De belangrijkste factor voor de algemene deconcentratiebeweging blijkt de groei van het aantal ondernemingen te zijn geweest, hetgeen niet op belangrijke technische of commerciële entreebarrières wijst. In sommige vroeger hoog geconcentreerde bedrijfstakken was meer weerstand tegen deconcentratie te bespeuren, die gedeeltelijk op toegangsbarrières en gedeeltelijk op veroudering van bedrijfstakken is terug te voeren. Voor zover uit het voorgaande een algemene conclusie m.b.t. de mededingingspolitiek kan worden getrokken is het deze, dat men het ontstaan van hoge concentratie waar mogelijk moet voorkomen, aangezien zij de neiging heeft zich te handhaven. De grote toename van ondernemingen, zoals sinds de oorlog in Italië heeft plaatsgevonden, is immers een uitzonderingsverschijnsel.

H. W. de Jong

Deviezenvoorraad

DE ANALYSE

EN AANBEVELING VAN HET PLANBUREAU

Ruim een jaar geleden heeft het Centraal Planbureau becijferd welke gevolgen uitbreiding van de ontwikkelingshulp heeft voor onze nationale economie¹. „Steeds geldt daarbij als vanzelfsprekende eis dat het betalingsbalanssaldo geen of nagenoeg geen wijziging mag ondergaan”². Deze eis resulteert dan in de aanbeveling een groot deel in gebonden vorm — d.w.z. met bestedingsplicht in Nederland — te geven. Zou de hulp na vijf jaar f. 500 mln. per jaar hoger zijn, dan dient 50% hiervan in gebonden vorm te worden verstrekt. Bij f. 1.000 mln. is dit percentage 70.

Bij deze analyse is er echter stilzwijgend vanuit gegaan dat de andere (geïndustrialiseerde) landen de omvang van hun ontwikkelingshulp niet uitbreiden. Zouden de andere landen in dezelfde mate hun hulp uitbreiden dan zou er immers geen probleem ten aanzien van de betalingsbalans³ ontstaan. De ontwikkelingslanden bouwen vrijwel geen deviezenreserves op, zodat de geschonken gelden weer naar de donorlanden terugvloeien.

Een analyse van de repercussies die de ontwikkelingshulp heeft voor de betalingsbalans zou derhalve een schatting van de totale hulp in gebonden en ongebonden vorm dienen te bevatten, evenals een schatting van de te ontvangen hulp per ontwikkelingsland of groepen van landen. Daardoor is dan bekend welke bedragen deze landen in de geïndustrialiseerde landen door de hulp — naast de inkomsten uit export — kunnen besteden. Na raming van de soorten goederen die zullen worden geïmporteerd door de ontwikkelingslanden, kan de toename van de Nederlandse export door de uitbreiding van de hulp worden geschat⁴.

Momenteel weten we alleen dat de ontwikkelingslanden in het verleden ca. 2% van hun importen uit Nederland betrokken⁵. Wellicht is dat ook ons toekomstig aandeel. Hebben we een schatting van de totale toename van alle verleende hulp aan ontwikkelingslanden, dan kunnen we grofweg zeggen dat 2% hiervan naar ons-land zal gaan.

Zouden de andere geïndustrialiseerde landen de omvang van hun hulp baseren op hun nationaal produkt, dan zou dit voor ons land in principe een deviezenvoordeel betekenen. Verhogen zij hun hulp met bijv. een half procent van het nationaal produkt, dan zal de vergrote koopkracht van de ontwikkelingslanden meer dan proportioneel toevloeien aan de landen met een relatief grote buitenlandse handel⁶. Een deel hiervan gaat uiteraard weer verloren door de met deze export verbonden import van grondstoffen en machines. Het saldo blijft echter positief.

Handhaven we de ceteris-paribus-clausule van het Planbureau dat andere landen hun ontwikkelingshulp niet uitbreiden, dan kunnen we toch nog schatten dat, mogelijk ca. 5% van de ongebonden hulp naar Nederland zal terugvloeien. Allereerst zal de bovengenoemde 2% in Nederland

en ontwikkelingshulp

In de CPB-studie „Varianten voor de ontwikkelingshulp door de overheid” wordt o.a. de mogelijkheid geopperd gebonden en ongebonden hulp in een vaste verhouding ten opzichte van elkaar te brengen. In het onderstaande artikel wordt daarentegen een voorstel gedaan deze verhouding flexibel te doen zijn, d.w.z. ieder jaar opnieuw afhankelijk te stellen van de ontwikkeling van de betalingsbalans in de voorafgaande periode.

worden besteed; de overige 98% in andere geïndustrialiseerde landen. Voor deze landen betekent dit een verhoging van de produktie (en koopkracht) waardoor hun importen toenemen. Wellicht ontvangen wij aldus nog eens 3% van onze schenking terug, namelijk door onze export naar deze landen.

ONGEBONDEN OF GEBONDEN HULP?

Hulp in ongebonden vorm heeft het voordeel van bestedingsvrijheid⁷ door de ontwikkelingslanden en van de bevordering van de internationale arbeidsverdeling en daarmee van de welvaart. Bovendien ziet het er naar uit dat dit principe voor ons land met zijn relatief grote buitenlandse handel tamelijk voordelig is. De bedragen van f. 500 mln. en f. 1.000 mln. waar het hier om gaat, zijn in verhouding tot onze export van f. 30 mrd. niet van bijzonder belang, zodat de noodzaak van gebonden hulp niet evident is. Realiseren we ons echter dat het saldo van de (totale) betalingsbalans meestal kleiner is, terwijl de deviezenvoorraad ca. f. 8 mrd. bedraagt, dan kan men zich in een tijd van een labiel internationaal monetair stelsel de bezwaren van het Centraal Planbureau wel voorstellen.

Een uitzondering vormt de hulpverlening in internationaal verband (UNO, OECD, EEG enz.) waar de donorlanden een bepaald bedrag voor overmaken. Dit is een verlies waar alle donorlanden mee worden geconfronteerd, terwijl deze — tevens geïndustrialiseerde — landen de betreffende internationale liquiditeiten gezamenlijk weer ontvangen door de importen van de ontwikkelingslanden. Reëel wordt het probleem derhalve pas voor het deel van de ontwikkelingshulp dat niet onder de (min of meer verplichte) internationale afspraken valt.

Een rechtvaardiging voor de hulp in gebonden vorm kan worden gevonden in het feit dat andere landen naar onze normen in hun plicht tot hulpverlening tekort schieten. Wij offeren verbruiksmogelijkheden op en behoeven dan niet ook nog de extra last van een tekort op de betalingsbalans en van de kans op grotere werkloosheid te dragen. Volgens het Centraal Planbureau was het in het verleden mogelijk om ongebonden hulp te verlenen, omdat ons kostenpeil in verhouding tot andere landen zó laag was, dat wij onze reservecapaciteit die vrij was gekomen door verminderde binnenlandse vraag, met weinig moeite voor de export konden aanwenden. Het verstrekken van (ongebonden) hulp impliceert immers dat de binnenlandse vraag vermindert. Ons prijspeil zou nu te hoog zijn om deze ontstane reservecapaciteit voor export te benutten. De ontwikkeling van de betalingsbalans sindsdien geeft overigens niet de indruk dat onze concurrentiepositie zo is verzwakt. Bovendien is op basis van Nederlands structurele belang nog wel het een en ander in te brengen tegen deze pessimistische visie⁸.

Andere pragmatische argumenten voor gebonden hulp zijn de mogelijkheden voor het bedrijfsleven om in de ontwikkelingslanden ervaring op te doen, terwijl de internationale arbeidsverdeling in de praktijk niet zo glad verloopt. Er is blokvorming, er zijn traditionele en politieke banden tussen bepaalde donorlanden en ontwikkelingslanden enz. Daartegenover staat dat de prijs van door ons geleverde goederen in het kader van gebonden hulp wat

¹ Centraal Planbureau: *Varianten voor de ontwikkelingshulp door de overheid*, Den Haag 1967.

² Citaat uit het bijvoegsel bij bovengenoemde nota, no. 457/D'67.

³ Ook wel „het transferprobleem” genoemd.

⁴ Voor een model dat de toekomstige export schat op basis van de gespecificeerde vraag naar goederen in de wereld per landengroep, zie Walter S. Salant e.a.: *The United States Balance of Payments in 1968*, The Brookings Institution, Washington D.C. 1964. De voorspelling omtrent het saldo van de betalingsbalans kwam niet uit. De methodiek is daarmee echter niet verworpen.

⁵ GATT Report: *International Trade*, blz. 236/237, Genève 1967. Gemiddelde importen van de ontwikkelingslanden uit Nederland, 1954-1956: 2,4% per jaar, 1964-1966: 1,95% per jaar. De invloed van het huidige gebonden deel van de hulp op deze percentages is te verwaarlozen.

⁶ Bijv. stel A en B zijn hulpverlenende landen aan C. A heeft een nationaal produkt van f. 2.000 mln. en f. 400 mln. export. Voor B zijn deze bedragen resp. f. 10.000 mln. en f. 1.200 mln. Verhogen beide landen hun hulp met ½% van het nationaal produkt, dan kan C hierdoor f. 60 mln. meer importeren. Blijft de verdeling der exporten tussen A en B gelijk, dan neemt de export van A toe met $4/16 \times f. 60 \text{ mln.} = f. 15 \text{ mln.}$, terwijl zij f. 10 mln. schonk. B schonk f. 50 mln. en ziet hiervan slechts f. 45 mln. aan exportopbrengsten terugkeren.

⁷ Hun vrijheid van besteding is meestal reeds beperkt, doordat de middelen voor bepaalde projecten of doeleinden ter beschikking worden gesteld. Met bestedingsvrijheid in deze zin wordt bedoeld de vrijheid van besteding der deviezen in landen naar keuze van het ontwikkelingsland.

⁸ Vgl. H. Jacobs: „Het loon en de efficiency der bedrijven”, in *ESB* van 1, 8 en 15 november 1967.

hoger zal zijn. Het beperkte aantal Nederlandse leveranciers weet dat een bepaalde order bij hen terecht moet komen. Een buitenlands bedrijf is daarenboven door specialisatie, natuurlijke omstandigheden of marginaal calculeren wellicht goedkoper.

MAATREGELEN TER VERMIJDING VAN BETALINGSBALANSPROBLEMEN

Allereerst kunnen we ervan uitgaan dat hulp in gebonden vorm geen betalingsbalansconsequenties heeft. De productie van de goederen bestemd voor de ontwikkelingslanden vereist uiteraard importen, doch dat is ook het geval bij productie voor het binnen- of buitenland. Het is evenwel niet bekend of de importquote verschilt al naar gelang van deze drie categorieën. Men kan zich voorstellen dat voor de gebonden hulp productiecapaciteit wordt gebruikt, die anders voor de export zou zijn aangewend, met een negatief effect op de handelsbalans. Daar de binnenlandse (en niet de buitenlandse) koopkracht wordt verminderd met het bedrag van de ontwikkelingshulp is het waarschijnlijker dat voornamelijk productiecapaciteit die voor de binnenlandse markt werkte, vrijkomt. Waarbij wij aannemen dat deze in staat is exportgoederen te fabriceren.

Het gaat derhalve om de vraag welke verhouding er tussen gebonden en ongebonden hulp moet bestaan. Het Planbureau heeft deze verhouding op basis van zijn prognose voor vijf jaar gefixeerd. Ondanks alle waardering voor een middellange termijn, is het de vraag of deze fixatie zin heeft. De kans dat de prognose realiteit wordt, is beperkt. Men kan zich evengoed baseren op het verloop van de betalingsbalans of alleen van de lopende rekening in de voorafgaande periode⁹ om het ongebonden deel voor een komende periode te bepalen.

Aan deze methode kleven twee bezwaren. Een uitzonderlijk hoog of laag saldo op de lopende rekening kan van toevallige aard zijn. Bij de bepaling van het gebonden deel behoeft hiermee dan geen rekening te worden gehouden. De beoordeling van het al of niet toevallige karakter van een uitzonderlijk saldo van de betalingsbalans is in vele gevallen niet eensluidend. In dergelijke gevallen kan een prognose op lange termijn nuttige additionele informatie verschaffen, mits bewust wordt gecontroleerd in welke mate de gemaakte vooronderstellingen nog geldig zijn. Het andere (ethische) bezwaar is dat het gebonden deel een restpost wordt. Is het succes van het rijke land groot, voor wat betreft de ontwikkeling van zijn betalingsbalans, dan geeft het wat meer weg zonder verplichtingen. Ook kan het totale bedrag van gebonden en ongebonden hulp tezamen hierdoor worden beïnvloed. Per slot van rekening kan een tegenvallend saldo op de lopende rekening door een groot aantal andere factoren worden veroorzaakt (loonontwikkeling, oogstopbrengst, ontwikkeling van de binnenlandse vraag, investeringen in het buitenland, financiële speculaties enz.).

Een analyse van de relatieve invloed van deze diverse factoren op het saldo van de betalingsbalans van de afgelopen periode kan fungeren als maatstaf voor de verhouding tussen gebonden en ongebonden hulp. Daarbij dient men erop bedacht te zijn dat de omvang van de export door het verstrekken van ontwikkelingshulp positief wordt beïnvloed. Tot nog toe beschikken wij niet over een functionele analyse van de betalingsbalans, waardoor de invloed van de ontwikkelingshulp niet separaat kan worden bepaald¹⁰.

Bij gebrek aan een dergelijke diepgaande betalings-

balansanalyse kan men gebruik maken van de één-jaarsplanning van het Centraal Planbureau. Tot nog toe zondert de overheid het bedrag van de ontwikkelingshulp in dezelfde periode af, waarin dit bedrag ter beschikking wordt gesteld. Zij weet dan niet of de hierdoor verminderde koopkracht, die productiecapaciteit vrijmaakt, voor de export zal en kan worden aangewend om zodoende deviezen op te leveren ter financiering van de schenking. Zou de overheid echter in periode I het bedrag afzonderen dat zij in een volgende periode als ontwikkelingshulp ter beschikking wil stellen dan kan zij nagaan in hoeverre de vrijgekomen productiecapaciteit voor export werd gebruikt en hierop de verhouding gebonden — ongebonden hulp bepalen. Wordt bijv. in periode I voor een bedrag van f. 500 mln. afgezonderd, waarbij de vrijgekomen productiecapaciteit f. 400 mln. aan exportopbrengsten realiseert, dan kan in de volgende periode f. 400 mln. aan ongebonden hulp worden geschonken. Is ondanks deze vermindering van koopkracht door de afzondering van de ontwikkelingshulp de totale koopkracht toch gestegen (door andere oorzaken) of werd de export niet bereikt (door stijging van het Nederlandse prijspeil of door laksheid bij Nederlandse ondernemingen), dan kan men dit de ontwikkelingshulp uiteraard niet aanrekenen.

Uiteraard zijn er langjarige projecten, waarbij de aard van het project een zekere verhouding tussen gebonden en ongebonden hulp oplegt (bijv. kosten van levensonderhoud van deskundigen in het buitenland). Het ongebonden deel hiervan kan dan in mindering worden gebracht op het beschikbare ongebonden deel voor de desbetreffende periode. Uiteraard blijft de vrijheid bestaan om uit andere oorzaken toevloeiende deviezenvoordelen te bestemmen voor ongebonden verstrekking van ontwikkelingshulp. Bij grote betalingsbalansoverschotten die, zoals momenteel in Duitsland, binnenlands inflatoir werken, kan zelfs het gehele bedrag ongebonden worden gegeven. De kwestie van gebonden of ongebonden hulp is immers slechts relevant bij betalingsbalansproblemen. Of er echter sprake is van betalingsbalansproblemen is, behalve in het geval van een acute valutacrisis, niet ondubbelzinnig bepaald, daar dit afhangt van de door een land gestelde eisen t.a.v. de toename van de deviezenreserve. Zelden beperken deze eisen zich tot een toename die evenredig is aan de groei van de internationale liquiditeiten.

VOORDELEN VAN EEN FLEXIBELE VERHOUDING TUSSEN GEBONDEN EN ONGEBONDEN HULP

De voordelen van de hierboven voorgestelde flexibele aanpassing van de verhouding gebonden — ongebonden hulp zijn:

- a. Het totaalbedrag van de ontwikkelingshulp wordt niet aangetast door de betalingsbalanssituatie. De problemen worden opgevangen door wijziging in de verhouding tussen gebonden en ongebonden hulp.
- b. Het ongebonden deel wordt niet voor een periode van

⁹ De lengte hiervan kan enkele kwartalen, één jaar, of enkele jaren zijn. Daarbij kan aan de meest recente perioden een extra gewicht worden toegekend.

¹⁰ Dit wordt o.a. veroorzaakt door het feit dat van bepaalde posten op de betalingsbalans alleen het saldo en niet de omzet bekend is, terwijl vaak geen kennis bestaat omtrent de onderlinge kwantitatieve repercussies van de diverse posten. Dat er onderling beïnvloeding is, is echter wel bekend. Investerings in het buitenland hebben bijv. een positief effect op de export van kapitaalgoederen.

vijf jaar gefixeerd. Rekening houdend met alle kwade kansen zal men onwillekeurig het ongebonden deel voorzichtigheidshalve niet te hoog vaststellen, terwijl meevallers de verhouding niet zullen verbeteren. Bij een te hoog gefixeerd ongebonden deel kan de ontwikkeling ons bij de voorgestelde gedragslijn niet zonder meer uit de hand lopen, hetgeen bij een periode van vijf jaar wel mogelijk is.

c. Breiden andere landen hun ontwikkelingshulp uit dan worden de totale en daarmee ook onze exportmogelijkheden vergroot. Automatisch stijgt dan onze export, welke bij erkenning van dit feit tot een groter ongebonden deel leidt.

d. Principieel houden wij vast aan de internationale arbeidsverdeling met de voordelen van dit systeem voor ons land.

e. De werkgelegenheid wordt niet nadelig beïnvloed. De werknemers zijn immers ingeschakeld voor de produktie voor de export die voortvloeit uit het ongebonden deel of uit de gebonden hulp.

Alléén komt deze werkgelegenheid voor het deel gebonden hulp pas in de tweede periode beschikbaar als het bedrag voor de ontwikkelingshulp ter beschikking wordt gesteld. In periode I zorgt weliswaar het gebonden deel uit periode O voor werkgelegenheid. Deze werkgelegenheid kan echter geringer (ook groter) zijn dan is vereist doordat de export in periode I zich ongunstiger ontwikkelde dan in periode O of doordat de ontwikkelingshulp zich uitbreidde waarbij ook het absolute bedrag aan gebonden hulp omhoog moest gaan. Daartoe kan een aantal projecten in reserve worden gehouden. Bij uitbreiding van de hulp kan tevens worden geschat welke verhouding gebonden — ongebonden hulp uit de bus zal komen. Een deel hiervan kan dan reeds in gebonden vorm worden toegezegd, zodat reeds in periode I met de produktie hiervan kan worden begonnen met de bijbehorende toename van de werkgelegenheid. Daarna kan dan de definitieve verhouding worden vastgesteld.

De werkgelegenheidsrepercussies van ontwikkelingshulp zijn overigens van een omvang, waar Nederland zich in andere gevallen weinig ongerust over maakt. Volgens de eerder vermelde studie van het Centraal Planbureau blijven zij zelfs beneden 0,2%, zoals uit de tabel blijkt.

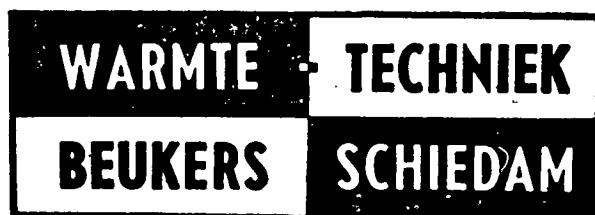
Toename ontwikkelingshulp en werkgelegenheid

Toename hulp	Afname werkgelegenheid		
	Absoluut	In % van de beroepsbevolking in 1970	In % van de afhankelijke beroepsbevolking in 1970
f. 500 mln.	4.000 a)	0,09	0,11
	6.000 a)	0,14	0,17
f. 1.000 mln.	8.000	0,19	0,23

a) Afhankelijk van de wijze van financiering van de ontwikkelingshulp.
Bron: CPB: Varianten voor de ontwikkelingshulp door de overheid; idem: De Nederlandse economie in 1970, blz. 126. De percentages blijven zelfs beneden de voorspellingfouten van deze grootheid! Zie CPB: Voorspelling en realisatie, 1966, blz. 56.

DE HOUDING VAN DE OVERHEID

In het bij de Rijksbegroting 1969 behorende overzicht van de voorgenomen ontwikkelingshulp tot en met 1971 wordt

(I.M.)

geen woord gewijd aan de problematiek rond de verhouding tussen gebonden en ongebonden hulp¹¹. Er is sprake van een consequent en continu meerjarenprogramma, waarbij de hulp van f. 540 mln. in 1968 zal worden opgevoerd tot f. 833 mln. in 1971. Dit kan betekenen dat de overheid deze bedragen zal funderen ongeacht de situatie op de betalingsbalans en dat zij de projecten kiest op basis van hun zinvolheid en de verhouding gebonden — ongebonden hulp hiervan laat afhangen, of zelfs in het geheel geen bestedingsdwang oplegt. Uiteraard is het ook mogelijk dat een bepaald gefixeerd percentage wordt gehanteerd. De nota spreekt zich evenmin uit over de wijze van financiering, hoewel deze de betalingsbalanspositie en de werkgelegenheid beïnvloedt.

Het waarschijnlijkst is dat de overheid geen uitspraak wil doen over deze netelige kwestie. In dit geval kan worden verwacht dat de positie van de betalingsbalans aanmerkelijke invloed op omvang en verdeling van de ontwikkelingshulp zal hebben. Vertoont de betalingsbalans volgens de verantwoordelijken een ongunstig beeld, dan zal men ertoe neigen de hulp zoveel mogelijk in gebonden vorm te geven. Dit werkt ook door in perioden van een betere positie, daar er angst bestaat dat anders de betalingsbalans zich weer negatief zal ontwikkelen. Ook is het niet ondenkbaar dat men uit een ongunstige situatie concludeert dat ons land — door de economische feiten — niet in staat is een dergelijke omvangrijke ontwikkelingshulp te verlenen, waardoor aandrang tot temporisatie van de ontwikkelingshulp ontstaat.

CONCLUSIE

Het wegwuiven van de met de ontwikkelingshulp gepaard gaande betalingsbalansproblematiek uit menslievende motieven van internationale solidariteit heeft geen zin. De problematiek blijft desondanks bestaan en haar invloed op omvang en vorm van de hulp uit oefenen.

De bedoeling van de door mij voorgestelde flexibele aanpassing op grond van de ontwikkelingen in de voorafgaande periode is dan ook de remmingen op de ontwikkelingshulp door de betalingsbalans, bij erkenning van de problematiek, op te heffen.

Drs. H. Jacobs

¹¹ „Het nieuwe programma van de Nederlandse ontwikkelingshulp”, *Internationale Samenwerking*, 1e jrg., blz. 74 e.v., Den Haag 1968.

Universitaire arbeidsdeling

In *ESB* van 15 januari jl. levert Drs. R. Iwema een pleidooi om, door enerzijds invoering van een arbeidsdeling tussen docenten en onderzoekers en anderzijds het bieden van een zelfde carrièremogelijkheid (status en salaris) aan beide categorieën, meer onderzoekers naar de universiteiten (en hogescholen) te trekken.

Het lijkt mij interessant zijn pleidooi te confronteren met het personeelsbeleid, dat in de laatste jaren door de universiteiten is gevoerd.

Met de uitdrukkelijke bedoeling om aan de sterk genomen personeelsbehoefte te kunnen voldoen en de „marktpositie”, o.a. ten opzichte van andere overheidsinstellingen van onderzoek (bijv. het K.N.M.I.), te versterken, is destijds op de universiteiten en hogescholen naast het bestaande rangenstelsel van wetenschappelijke ambtenaren een nieuw rangenstelsel van wetenschappelijke medewerkers ingesteld, dat aantrekkelijker carrièremogelijkheden bood dankzij een gemakkelijker doorstroming naar de eindrang (wetenschappelijk hoofdmedewerker) met overigens een gelijk maximum salaris als de eindrang (wetenschappelijk hoofdamtenaar A) van het reeds bestaande rangenstelsel. Volgens de destijds door minister Cals gegeven motivering zou plaatsing in het rangenstelsel van wetenschappelijk *medewerker* uitsluitend voorbehouden zijn aan hen, die na een strenge selectie geschikt zouden blijken te zijn voor het verrichten van een gecombineerde taak bij het onderwijs en het onderzoek, terwijl het rangenstelsel van wetenschappelijk *ambtenaar* beschikbaar zou blijven voor hen, die aan de universiteiten slechts één van beide taken zouden vervullen.

Deze regeling heeft in zoverre aan het doel beantwoord, dat vrijwel de gehele wetenschappelijke staf van onze universiteiten en hogescholen thans uit wetenschappelijke (hoofd)medewerkers bestaat, die hun gunstiger financiële positie t.o.v. hun collega's wetenschappelijke ambtenaren op niet-universitaire onderzoekinstellingen uitsluitend danken aan het feit, dat zij geacht worden allemaal de dubbele taak van onderwijs en onderzoek op hoog niveau uit te voeren.

In hoeverre al deze wetenschappelijke (hoofd)medewerkers in de terminologie van Drs. Iwema „schapen met vijf poten” zijn, laat ik gaarne aan anderen ter beoordeling over; het is slechts mijn bedoeling te wijzen op het effect, dat de door Drs. Iwema voorgestelde gelijke honorering van elk der beide afzonderlijke functies op de aantrekkingskracht van de universiteit voor onderzoekers zou hebben. Bij handhaving van beide bestaande rangenstelsels op de universiteiten zou dit effect namelijk tegengesteld zijn aan hetgeen Drs. Iwema hiervan verwacht. Dan zouden docenten en onderzoekers namelijk teruggeplaatst moeten worden

in het rangenstelsel van wetenschappelijke *ambtenaren* met geringere carrièremogelijkheden dan zij thans als wetenschappelijk medewerker hebben.

In de praktijk zou het er natuurlijk op neerkomen, dat het rangenstelsel van wetenschappelijke medewerkers opengesteld zou worden voor zowel docenten als onderzoekers en dat eventueel een nieuwe hogere rang gecreëerd zou worden voor de „schapen met vijf poten”. In dat geval zal de overheid er echter niet meer aan kunnen ontkomen om de wetenschappelijke ambtenaren op niet-universitaire instellingen van onderzoek op te trekken tot hetzelfde niveau als hun collega-onderzoekers op de universiteiten. Dit heeft tot gevolg, dat de door Drs. Iwema eveneens gewenste versterking van de positie van de universiteiten op de onderzoekersmarkt nóg niet wordt bereikt.

Ik ben het volkomen eens met Drs. Iwema, dat het uit een oogpunt van doelmatigheid veel beter zou zijn om over goede docenten naast goede onderzoekers te beschikken in plaats van over functionarissen met een dubbele taak, die voor de meesten feitelijk te zwaar is om deze goed te kunnen vervullen. Niettemin moet erkend worden dat de toenmalige minister Cals destijds van een grote vindingrijkheid blijk heeft gegeven, door zijn maatregelen ter vergroting van de aantrekkingskracht van de universiteiten juist te baseren op de voor de universiteit exclusieve mogelijkheid deze dubbele taak door één en dezelfde persoon te laten verrichten.

Het vinden van een oplossing uit dit dilemma in de vorm van een regeling, die enerzijds de gewenst geachte splitsing van taken mogelijk maakt en anderzijds de functie van onderzoeker aan een universiteit aantrekkelijker maakt dan die op niet-universitaire instellingen zonder het niveau van het onderzoek op laatstgenoemde instellingen te schaden, is daarom naar ik meen minder eenvoudig dan door Drs. Iwema wordt gesuggereerd.

Met name voor economen lijkt het mij echter een aantrekkelijke uitdaging om te trachten dit keuzeprobleem tussen twee schijnbaar onverzoenlijke doelstellingen te transformeren in een beleidsadvies, dat tot een optimaal resultaat leidt.

Ir. C. J. Cleveringa

Naschrift

Het moet mij van het hart, dat ik aangenaam verrast was een reactie op mijn artikel te ontvangen. Wellicht nergens hebben tradities een taaier leven dan in de universitaire wereld en wellicht nergens loopt hij, die deze zonder geweld of dreiging met geweld — althans zonder machtsvorming — probeert aan te tasten, een grotere kans een roepende in de woestijn te blijven.

Verdrietig is echter dat mijn gesprekspartner en ik eigenlijk een beetje langs elkaar heen praten. Hij houdt nl. op waar ik begin, te weten bij de wetenschappelijke hoofdmedewerker, resp. de wetenschappelijke hoofdamtenaar A.

(I.M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

Ik heb er uitdrukkelijk voor gepleit aan wetenschappelijke onderzoekers — bij voldoende niveau — een aan dat van *lectoren* en *hoogleraren* gelijk salaris te bieden; de status volgt dan vanzelf. Cleveringa daarentegen spreekt uitsluitend over een gelijke honorering van elk der beide functies van de wetenschappelijke medewerkers. Hierdoor wordt het voor mij wel erg moeilijk op zijn beschouwing in te haken. Een serieus betoog als het zijne verdient echter een serieuze beantwoording; ik wil daarom toch een poging daartoe ondernemen.

Inderdaad zie ook ik geen kans uit het door Cleveringa geconstateerde dilemma te komen. Ik ben echter niet bereid dit dilemma te accepteren. Wanneer je de positie van de universiteiten op de onderzoekersmarkt alleen kunt versterken door aan de wetenschappelijke ambtenaren een salarisverbetering te bieden en wanneer je de wetenschappelijke ambtenaren alleen een salarisverbetering kunt bieden door elk van hen met de beide taken van de universiteit op te schepen, dan is de gewenste taaksplitsing onder die ambtenaren — die dan, naar ik van Cleveringa begrijp, medewerkers heten — natuurlijk geen haalbare zaak. Mijn voorstel beoogde echter geen salarisverbetering voor de wetenschappelijke ambtenaren of medewerkers. Het beoogde voor de typische onderzoekers in hun gelederen perspectief te openen op een *verdere* carrière in universitair verband zonder tot de onderwijstaak verplicht te worden, precies zoals voor de typische docenten onder hen reeds nu het perspectief op een *verdere* universitaire carrière — lector, resp. hoogleraar — bestaat, zonder in feite tot de onderzoekstaak verplicht te zijn.

Nu zegt Cleveringa dat ik de functie van onderzoeker aan een universiteit alleen maar aantrekkelijker mag maken zonder het niveau van het onderzoek op niet-universitaire instellingen te schaden. Om aan deze eis te voldoen, heeft minister Cals de truc met de wetenschappelijke ambtenaren alias wetenschappelijke medewerkers uitgehaald. Hij heeft dus op het stuk van de efficiency van onze universiteiten een offer gebracht om een mijns inziens twijfelachtige versterking van hun positie op de onderzoekersmarkt te bereiken. Twijfelachtig, omdat het alleen een snellere doorstroming naar een gelijkblijvend „maximum” salaris betrof, maar vooral omdat jonge onderzoekers in feite de rang van wetenschappelijke hoofdmedewerker niet als eindpunt van hun carrière beschouwen.

Ik begrijp echter de bovengenoemde eis niet. Je kunt nu eenmaal niet blazen en het meel in de hand houden. Bij stringente handhaving van een dergelijke eis in de onderwijssector zou het hoogleraarssalaris niet hoger mogen zijn dan dat van bijv. een gymnasiumleraar. Het is nl. geenszins volkomen uitgesloten dat het niveau van het gymnasiaal onderwijs ooit geschaad is door bovenbedoeld salarisverschil. Ja, met deze eis in de hand is een volstreekte salarisgelijkheid verdedigbaar voor kleuterleidsters, onderwijzers, leraren en professoren. Gelukkig valt het met de opgelopen schade bij de lagere onderwijsvormen nogal mee omdat het universitaire onderwijs wezenlijk van het andere verschilt en daarmee ook wezenlijk andere eisen aan de docenten stelt. Maar geldt dit niet evenzeer voor het belangeloze, niet op onmiddellijke toepassing gerichte, fundamentele universitaire wetenschappelijke onderzoek?

Ik hoop met het bovenstaande het betoog van de geachte inzender toch voldoende recht te hebben gedaan. Nog één ding, hij meent dat de universitaire schapen met vijf poten extra gehonoreerd moeten worden. Ik geloof niet in die noodzaak. De hoogleraren die tóch in universitair verband op belangrijke schaal researchwerk verrichten, doen dat

overwegend op grond van andere dan financiële motieven. Wel moeten hun ruime onderzoekfaciliteiten en alle benodigde apparatuur verstrekt worden; dat is veel belangrijker dan een extra salaris. Bovendien, misschien zijn het helemaal geen schapen met vijf poten; misschien verwaarlozen ze hun onderwijstaak wel.

R. Iwema

Uit de tijdschriftenmap

In het jongste decembernummer van het *Tijdschrift voor Documentatie en Voorlichting* (uitgegeven door het Departement Studiën van de Nationale Bank van België) is een artikel opgenomen van Prof. Dr. W. Krelle, directeur van het Institut für Gesellschafts- und Wirtschaftswissenschaften van de universiteit van Bonn. Dit artikel („Prognose en planning in de markeconomie”) vormt een prelude op het in voorbereiding zijnde boek van Krelle en enkele anderen: *Ein prognosesystem für die Bundesrepublik Deutschland*.

Het artikel geeft een aardig overzicht van de in omloop zijnde macro-economische pronosemodellen, waarbij de schrijver zich beperkt heeft tot die modellen, welke „op grond van hun omvang en hun reeds geleverde prognoseprestaties voor een ernstige aanwending in aanmerking komen. Stelsels met minder dan tien gedragsvergelijkingen voldoen niet aan die voorwaarden en vallen derhalve weg”. Niettegenstaande deze beperking komt de auteur tot een respectabel aantal modellen. Achtereenvolgens passeren de revue: modellen voor de Amerikaanse en Canadese economie, voor Japan, voor Groot-Brittannië, voor Nederland en voor West-Duitsland. Frappant is dat Krelle geen geschikte macro-economische prognosemodellen voor Frankrijk en België heeft weten te vinden.

Voor Nederland wordt als allereerste genoemd het model van Tinbergen uit 1937: *An econometric approach to business cycle planning*. Voorts komen de vele activiteiten van het CPB op dit terrein aan de orde.

Voer voor econometristen!

Weer een nieuw tijdschrift, echter wel een waarvoor andere het veld hebben moeten ruimen. *Open* is het gemeenschappelijke vaktijdschrift, dat uitgegeven wordt door de Centrale Vereniging van Openbare Bibliotheken; het Centrum voor Literatuuronderzoekers; het Nederlands Instituut voor Informatie, Documentatie en Registratuur; de Nederlandse Vereniging van Bedrijfsarchivarissen en de Nederlandse Vereniging van Bibliothecarissen. *Open* (ondertitel: „Vaktijdschrift voor bibliothecarissen, literatuuronderzoekers, bedrijfsarchivarissen en documentaristen”) komt in de plaats van het vakblad *Bibliothekenleven* en het documentatiedeel van het *Tijdschrift voor Efficiëntie en Documentatie*.

Beter dan uit welke intentieverklaring ook van de redactie, krijgt men een indruk van het blad uit de inhoud. De eerste aflevering bevat o.a. artikelen over de concentratie in de openbare-bibliotheekwereld, het informatiebeleid in Nederland, de literatuuronderzoeker en de informatiespiraal.

Open wordt uitgegeven door Æ. E. Kluwer, Deventer. Het verschijnt elf maal per jaar; abonnementsprijs f. 26.

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

De Schatkist heeft het deze dagen niet gemakkelijk. Niet-tegenstaande de Agent van het Ministerie van Financiën actief is geweest op de markt der korte kasgeldleningen, leidde dit niet tot een versterking van de kas. De opbrengst is klaarblijkelijk nodig geweest voor de lopende uitgaven. De Rijkskas bevatte slechts enkele tientallen miljoenen. Meestal bedraagt het tegoed van de Staat bij de Nederlandsche Bank enige honderden miljoenen. Eind januari is er mogelijk een keer in de ontwikkeling geweest. De Staat staakte tenminste de opnemings van kasgelden, doch maakte tegelijkertijd de afgifte van schatkistpapier meer aantrekkelijk door een tariefsverhoging. Het disconto van 8-maands papier, nog vallende in de belastingperiode, heeft thans een disconto van 5%, dus een rendement dat daar nog boven ligt; 12-maandspapier doet 5 $\frac{1}{16}$ %.

De lage saldi van het Rijk hebben betekend, dat de banken van die zijde geen enkele liquiditeitshulp mochten verwachten, zodat zij zelf de beginnende stijging van de bankpapiercirculatie hebben moeten opvangen. Al eerder waren zij geconfronteerd met aflopende swaptransacties. De deviezenreserves van de Nederlandsche Bank zijn de gehele maand januari teruggelopen. Het spiegelbeeld hiervan is een aantasting van de liquiditeit der banken, die immers deze valuta hebben moeten kopen.

De daggeldrente zette onder deze omstandigheden de stijging voort. Na 2 $\frac{1}{2}$ % op 15 januari werd in vier etappes op 29 januari het peil van 5 $\frac{1}{4}$ % bereikt.

KAPITAALMARKT

De 7% obligatielening van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten is een succes geworden. Het komt mij voor dat het bereiken van dit voor ons land ongewone rentepeil psychologisch een gunstige invloed heeft gehad op het welslagen.

De Bank is de belangrijkste geldvrager op de emissie-markt voor obligaties. In 1968 was haar aandeel in het totaal der emissies 42%. Hierop volgt het Rijk, dat in 1968 33% van het totaal voor zijn rekening nam. Beide vragers leggen dus beslag op 75% van het aanbod. Het gedrag van beide partijen is dan ook voor de marktontwikkeling van groot belang. De Nederlandsche Bank, door op te treden als verkeersagent, zorgt voor een zo geregeld mogelijk be-loop. In 1969 zal de behoefte van beide lichamen hoogstwaarschijnlijk groter zijn dan vorig jaar. Het succes van de eerste lening van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten zou wel eens aanleiding kunnen zijn snel met een tweede emissie te komen.

Een groter beroep van de Staat zowel als van de lagere overheid zou de spoeling voor de private sector dunner maken. Het is echter tevens een algemeen belang, dat het bedrijfsleven in 1969 meer door middel van kapitaalmarkt-middelen dan met bankkrediet financiert, waartoe de kredietrestrictie dan ook aanspoort. Er is derhalve een dilemma ontstaan dat van de ordenende instantie veel stuurmanskunst zal vereisen.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1963 = 100)	30 dec. 1968	H. & L. 1969	24 jan. 1969	31 jan. 1969
Algemeen	121	126 — 120	125	126
Internationale concerns	127	133 — 125	132	133
Industrie	119	124 — 118	122	124
Scheepvaart	89	94 — 90	93	94
Banken en verzekering	98	106 — 97	102	106
Handel enz.	122	127 — 121	124	127

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant:

Aandelenkoersen ¹

Kon. Petroleum	f. 182,90	f. 189,40	f. 184,30
Philips	f. 163,35	f. 162,75	f. 163,10
Unilever, cert.	f. 125,30	f. 130,90	f. 129,05
Zout-Organon	f. 199,80	f. 198,35	f. 198,60
Hoogovens, n.r.c.	f. 101,80	f. 110,—	f. 109,70
A.K.U.	f. 123,20	f. 130,10	f. 129,35
AMRO-Bank	f. 64,30	f. 64,20	f. 64,—
Nat. Nederlanden	800	805	840
K.L.M.	f. 212,—	f. 251,25	f. 254,—
Robeco	f. 255,50	f. 257,—	f. 258,—

New York

Dow Jones Industrials	945	940	946
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand

Langlopende staatsobligaties ¹ ..	6,63	6,72	6,76
Aandelen: internationalen ²	3,4		
lokale ²	3,9		
Disconto driemaands schatkist- papier	5	4 $\frac{7}{8}$,5	5

¹ Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

² Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

Prof. Dr. C. D. Jongman

Kennen uw kennissen
„E.-S.B.” al?

VRAAG EENS PROEFNUMMERS AAN

Recente publikaties

Mr. P. N. Droog: Restitutie OB op de voorraden per 31 december 1968 en de overgangsregeling, twee delen, totaal 97 blz., f. 9,20.

Drs. J. Wisselink: De drie overgangsjaren in de BTW, 46 blz., f. 4,70.

Drs. W. v. d. Vlerk: De kleine ondernemer en de BTW, 63 blz., f. 5,95.

Bovenstaande drie uitgaven behoren tot de reeks FED's Fiscale Brochures, onder redactie van Prof. Dr. D. Brüll en Prof. J. E. A. M. van Dyck. Zij verschenen begin januari bij uitgeverij FED te Amsterdam en bevatten veel belangrijke en zakelijke informatie.

E. Beckman: Winkelier en BTW. Administratieve, fiscale én commerciële gevolgen voor de winkelier. Serie voor ondernemers in het midden- en kleinbedrijf no. 5. FED, Amsterdam 1968, 163 blz., f. 14,75.

De auteur heeft t.b.v. de winkelier de BTW doorgelicht op fiscale, administratieve en commerciële consequenties. Behandeld worden onderwerpen als uitprijzing, aangifte van de omzet, zegelsystemen, inkoop, calculatie, investeringen, restitutie op voorraad, boekhouding enz.

Beknopte inhoud: Uitprijzing en facturering — Het tarief — De aangifte van de omzet — Aftrek bij inkoop — Aftrek van BTW voor kosten en bedrijfsmiddelen — Aangifte — Regeling kleine ondernemers — Teruggaafregeling — Commerciële aspecten — Boekhoudkundige, fiscale en commerciële aspecten.

Prof. Dr. H. J. Kuhlmeijer: Strategie der marktvoorziening. H. E. Stenfert Kroese, Leiden, tweede herziene druk 1968, 32 blz., f. 4.

R. B. Davison: A Guide to the Computer. Longmans, Londen 1968, 140 blz., 21 sh.

Een boekje voor de absolute beginner, zegt de flaptekst zelf. Een niet-technische, praktisch geheel verbale beschrijving van de computer, zijn con-

structie, gebruiksmogelijkheden en rol in de hedendaagse samenleving. Een aardig boekje voor de ondernemer, die wil weten hoe zijn arbeid zal worden beïnvloed door de snelle evolutie in dit computer-tijdvak. Alleen het laatste hoofdstuk is aan de beschrijving van één specifieke computer gewijd: de IBM 360. Bij het schrijven heeft de auteur a.h.w. zich steeds voorgehouden dat dit het enige boekje zou zijn dat menige lezer over dit onderwerp zou raadplegen.

Jochen Schumann: Input-Output-Analyse. Serie „Oekonometrie und Unternehmensforschung — Econometrics and Operations Research”, X. Springer-Verlag, Berlijn 1968, 311 blz., DM 58.

In deze studie worden enige ontwikkelingslijnen van de input-outputtheorie geschetst en doorgetrokken. Het korte eerste deel schetst de empirische grondslagen van de input-outputanalyse. Het tweede behandelt de statische input-outputtheorie. Onderwerp van het eerste hoofdstuk hier is het door Leontief ontwikkelde statische open model, dat in de volgende hoofdstukken verder wordt ontwikkeld. Het derde deel behandelt de dynamische input-outputtheorie, bekijkt dus ook de ontwikkeling van de variabelen in de tijd. In het afsluitend hoofdstuk zegt de auteur het een en ander over de praktische betekenis van het onderwerp van deze studie, o.a. over de bedrijfs-economische toepasbaarheid in de sfeer van productie- en kostenplanning.

Waldemar Wittmann: Produktions-theorie. Serie „Oekonometrie und Unternehmensforschung — Econometrics and Operations Research”, XI. Springer-Verlag, Berlijn 1968, 177 blz., DM 42.

Inhoud in hoofdlijnen: Grundlagen — Zwei Güter: ein Faktor, ein Produkt — Einführung einer Zielsetzung: Gewinnmaximierung — Drei-Güter-Fall — Der allgemeine Fall: m Faktoren und n Produkte — Lineare Technologien — Güterbeschränkungen — Technologie — Preise — Homogene Produktfunktionen — Anhang: Ausblick auf empirische Probleme.

P. Maillet, G. Hipp, H. Krijnse-Locker, R. Sunnen: L'économie de la Communauté Européenne. Collection „l'Economique”, no. 2. Editions Sirey, Parijs 1968, 642 blz., Fr. F. 64.

In tegenstelling tot de douane-unie, die nu aardig uitgebouwd begint te raken, is er van een waarlijk economische unie nog geen sprake in de EEG. Daartoe dient de structuur en de economische politiek van de Zes te worden geharmoniseerd. Dit boek geeft een uiteenzetting van die structuren en politiek van de Zes. De overeenkomsten en verschillen worden op systematische wijze geanalyseerd.

Korte inhoud:

Avant-propos;

Introduction;

Deel I — Les structures économiques: La population — Les activités de production — Les administrations — Le niveau et le genre de vie — Les disparités régionales — Les relations économiques avec le reste du monde; Deel II — Fonctionnement de l'économie: Systèmes et politiques économiques — La croissance économique — Investissement et financement — La recherche et l'enseignement — Les interactions économiques entre les Six — Les pays de la Communauté face aux problèmes économiques de notre temps; Deel III — La construction Européenne: La création du Marché commun — Vers une union économique complète; Conclusion — L'Europe dans le monde de demain.

De vernieuwingen in de ondernemingsvormen. A. E. Kluwer, Deventer 1968, 76 blz., f. 8,90.

Voordrachten gehouden op het Landelijk Juridisch Studentencongres 1968 te Tilburg. Inhoud:

Mr. C. H. F. Polak — De vernieuwingen in de ondernemingsvormen;

Prof. Mr. P. J. Verdam — Ondernemingsrecht in beweging;

Prof. Mr. N. E. H. van Esveld — Ondernemersgezag en werknemersinvloed;

Drs. S. C. Bakkenist — Hoe denkt het bedrijfsleven over de in voorbereiding

zijnde regeling van de ondernemingsverslaggeving;

Prof. Dr. R. Vandeputte — De evolutie van de structuur der onderneming in België (samenvatting);

Prof. Mr. F. J. W. Löwensteyn — Het enquêterecht en het rapport-Verdam.

Prof. Mr. L. J. M. Nouwen: De belastingen in het jaar 2000. Æ. E. Kluwer, Deventer 1968, 40 blz., f. 4,50.

Rede uitgesproken bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de N.V. Levensverzekeringmaatschappij BTL op 4 oktober 1968 in het Kurhaus te Scheveningen.

Dr. P. A. M. van Philips: Grepen uit de evolutie van het bedrijfseconomisch winstbegrip. Æ. E. Kluwer, Deventer 1968, 28 blz., f. 3,50.

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de bedrijfshuishoudkunde aan de Universiteit van Amsterdam op maandag 7 oktober 1968.

Mr. B. van der Esch: Pouvoirs discrétionnaires de l'Exécutif européen et contrôle juridictionnel. Serie Europese Monografieën no. 12. Æ. E. Kluwer, Deventer 1968, 81 blz., f. 13.

Inhoud: Introduction — Quelques données du problème à la lumière du droit comparé — Aperçu de quelques pouvoirs discrétionnaires de l'Exécutif européen — Les grandes lignes du système de contrôle juridictionnel en vigueur dans les Communautés européennes — Les pouvoirs discrétionnaires de l'Exécutif européen dans la jurisprudence de la Cour — Conclusion — English summary.

Dr. N. W. Bruijn: Directeur in de spiegel. Nederlands Instituut voor Efficiency, Den Haag, en Æ. E. Kluwer, Deventer, tweede herziene druk 1968, 63 blz., f. 6,80.

Dit naar opzet en inhoud merkwaaardige boekje wil directeuren een spiegel voorhouden, zodat ze een beeld van zichzelf kunnen krijgen. Het begint aantrekkelijk (met het verhaal van een directeur-eigenaar van een productie-

bedrijfje, die zich zorgen maakt over zijn omzet), maar het eindigt slaapverwekkend (met de opsomming van een groot aantal taken of zaken waarmee een directeur zich zoal kan bemoeien). Het geheel biedt weinig of geen nieuws, tenzij het voor directeuren nog nodig is duidelijk te maken, dat bijv. „voor elke beslissing alle bijbehorende gegevens moeten worden verzameld en in aanmerking genomen” of dat „goed en doelmatig delegeren een kunst is”. En dat — dit als derde en laatste voorbeeld van in het kader van het boekje gewichtige en daarom cursief gedrukte uitspraken — „paniekreparaties altijd duur zijn en zelden goed” zal toch evenmin als een openbaring worden ervaren.

Leven met de wetenschap. A. Oosthoek's Uitgeverij, Utrecht 1968, 128 blz., f. 12,50.

Bundel voordrachten gehouden op het Wetenschapscongres op 8 en 9 april 1968 te 's-Gravenhage. Inhoud:

Mr. G. E. Langemeijer — Welkomstwoord;

Dr. G. H. Veringa — Openingswoord; Prof. Dr. A. G. M. van Melsen — De betekenis van de wetenschap;

Prof. Dr. H. Baudet — Geschiedenis van alfa tot omega;

Prof. Dr. J. Lever — Natuurwetenschap en mens;

Prof. Dr. R. A. de Moor — Sociale wetenschappen en maatschappij;

Prof. Dr. H. B. G. Casimir — Natuurwetenschap, techniek en maatschappij;

Prof. Dr. A. de Froe — De samenwerking tussen geneeskunde en maatschappij;

Prof. Dr. W. Drees Jr. — De verdeling van de middelen en de mankracht;

Prof. Dr. J. Tinbergen — De betekenis van de wetenschap voor de ontwikkelingslanden;

Mr. G. E. Langemeijer — Samenvatting;

Dr. H. H. Janssen — Slotwoord.

K. P. Bloema: Moderne politieke strategieën. Een kritiek op het defensie- en het buitenlandse beleid. Nijgh & van Ditmar, 's-Gravenhage/Rotterdam 1968, 163 blz., f. 8,50.

Lt.-kolonel Bloema ziet een Verenigd Europa, d.w.z. een Europa dat bestaat uit West- én Oost-Europa, als enige oplossing voor een grotere stabiliteit in

de wereld. Zijns inziens is het thans tijd om onze Atlantische oriëntatie te vervangen door een gerichtheid op een Europees Europa. De tekst van dit boek werd geschreven vóórdat de Russen Tsjecho-Slowakije binnenvielen. In een slotwoord, dat aan deze militaire interventie is gewijd, zegt schrijver dat hij het niet uitgesloten acht dat de Tsjecho-Slowaakse crisis op den duur bijdraagt tot een verbetering van de Oost-Westverhoudingen.

Drs. G. C. Brouwer en Ir. M. J. Coenen: Nederland = Aardgasland. Uitg. A. Roelofs van Goor, Amersfoort 1968, 301 blz., f. 13,90.

Het doel van dit boek is, de lezer een populair-wetenschappelijk inzicht te verschaffen in de processen welke het ontstaan en het accumuleren van aardgas hebben mogelijk gemaakt en hem op de hoogte te brengen van de technisch-wetenschappelijke problematiek van het opsporen en winnen van dit aardgas. Stilgestaan wordt o.a. bij de problemen die zich voordoen bij het exploreren op zee, in het bijzonder op de Noordzee. Bovendien wordt aandacht besteed aan de mijnwetkundige en sociaal-economische aspecten van het exploiteren en toepassen van aardgas in de Nederlandse samenleving en de rol die het aardgas gaat spelen in de energievoorziening van onze buurlanden. Een aantrekkelijk boek, dat veel biedt voor weinig geld.

Thomas F. Staton: Instructiemethoden (How to Instruct Successfully. Vert. door J. W. Cornelissen). Markaboeken no. 93. Het Spectrum, Utrecht 1968, 288 blz., f. 4,90.

Dit boek wil helpen bij de voorbereiding en presentatie van een les of cursus. Daartoe geeft schrijver eerst een korte uitleg van de fundamentele principes in de onderwijspsychologie. Vervolgens worden verschillende instructiemethoden — met behulp van het gesproken woord, visuele middelen en rollenspel — besproken. Schrijver behandelt ook het toetsen van de resultaten van de instructie. Het boek is in de eerste plaats bedoeld voor degenen die wel over de nodige vakkennis beschikken, maar moeilijkheden ondervinden bij het overdragen van hun kennis, doordat hun opleiding niet gericht was op didactische werkzaamheden.

Mr. C. H. Schouten: Economische en juridische momenten en motieven in het ordeningsrecht. Æ. E. Kluwer, Deventer 1968, 24 blz., f. 3,15.

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in het ordeningsrecht aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam op 28 november 1968.

Prof. Dr. F. L. van Muiswinkel: Loon, winst en vermogen. Noord-Hollandische Uitgeversmaatschappij, Amsterdam 1968, 19 blz., f. 3,15.

Rede uitgesproken ter gelegenheid

van de achtentachtigste dies natalis der Vrije Universiteit op 21 oktober 1968.

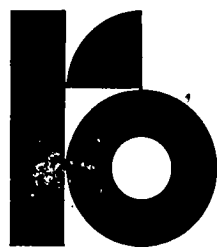
Prof. Mr. W. J. Slagter: Juridische en economische eigendom. Æ. E. Kluwer Deventer 1968, 66 blz., f. 7,50.

Rede uitgesproken op 8 november 1968 ter gelegenheid van de 55e dies natalis der Nederlandse Economische Hogeschool.

Kluwers BTW-tabellen. Æ. E. Kluwer, Deventer 1969, f. 7,50.

Deze BTW-tabellen zijn in twee uitvoeringen verkrijgbaar: netto + btw =

bruto en bruto — btw = netto. In eerstgenoemde uitvoering wordt uitgegaan van het netto bedrag. Bij elk netto bedrag kunnen dan onmiddellijk de BTW en het bruto bedrag worden afgelezen. In de tabellen — één voor het 12%-tarief en één voor het 4%-tarief — lopen de netto bedragen met 10 cent op tot f. 500. Voor bedragen van f. 500 tot f. 50.000 zijn uitklapbare hulptabellen gegeven. De andere uitgave is precies eender ingericht. Alleen wordt daarin uitgegaan van het bruto bedrag. Bij elk bruto bedrag kunnen dan de daarin opgenomen BTW en het netto bedrag worden afgelezen. Handige uitgaven!

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Financiën

t.b.v. de Directie Financieringen, waar worden behandeld

de financieringen van de Staat (deelnemingen, leningen en garanties t.g.v. het bedrijfsleven);

financieel-economische beleidsvraagstukken ter zake van de door de Staat gestimuleerde research

economen en juristen met economische oriëntatie

vac. nr. 9-0173/0936

Vereist: academische of daaraan gelijkwaardige opleiding.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van ervaring, tussen f 1344,- en f 2240,- per maand.

voor het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds

t.b.v. de afdeling Beleggingen

deskundige voor aandelenbelegging

vac. nr. 9-0169/0936

Taak: het beheer van de aandelenportefeuille in ruime zin.

Vereist: academische of andere voor deze functie geschikte opleiding. Ervaring in analyse en/of beheer van aandelen strekt tot aanbeveling.

Standplaats: 's-Gravenhage, t.z.t. Heerlen.

Salaris volgens Rijksregeling.

Schriftelijke sollicitaties onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan de Rijks-Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantieuitkering

FORD

career
opportunities
for

financial analysts

SALES & PROFITABILITY ANALYSES
PRICING & COST ANALYSES

We are engaged on challenging European assignments which will be of interest to men with a finance-oriented background, seeking a progressive career with excellent promotional opportunities.

These newly created openings which offer an insight into the Company's international activities, are with Parts Operations in Cologne, Germany.

We offer :

- outstanding remuneration
- excellent working conditions and substantial fringe benefits
- promotion prospects in an international enterprise with many branches throughout Europe.

We further offer Company assistance in relocation to Germany for you and your family.

If you

- have a good educational background and possibly an economic or business administration degree
- have commercial accounting experience and analytical ability
- have a sound knowledge of the English language with reasonable fluency

then you are invited to send your application, giving a summary of personal details, to :

**Industrial Relations Manager
Ford of the Netherlands
P.O. Box 795
Amsterdam.**

Bij de **KAMER VAN KOOPHANDEL EN FABRIEKEN VOOR AMSTERDAM**

is ter versterking van de wetenschappelijke staf mogelijkheid tot plaatsing van een

**DOCTORANDUS IN DE ECONOMIE
MEESTER IN DE RECHTEN**

en/of

**DOCTORANDUS VAN DE P.S.F.,
sectie A**

De werkzaamheden van de staf liggen zowel op Europees, nationaal als stedelijk vlak. Voorkeur bestaat voor sollicitanten met een brede belangstelling voor praktische vraagstukken.

Gezocht wordt naar een medewerker met voldoende ervaring om ook zelfstandig op te treden en bovendien naar een pas afgestudeerde medewerker. Ook zij die binnenkort afstuderen of in militaire dienst zijn, kunnen solliciteren.

Brieven met vermelding van volledige personalia te richten aan de Kamer, Koningin Wilhelminaplein 13, Amsterdam-W.3. Telefonisch (nr. 17.28.82 — toestel 116) kan een afspraak gemaakt worden voor een oriënterend gesprek.

*U reageert op annonces in „E.S.B.”?
Wilt U dat dan steeds kenbaar maken!*

**RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN**

Bij het Centrum Onderzoek Wetenschappelijk Onderwijs bestaat plaatsingsmogelijkheid voor een :

statistisch medewerker

Hij zal belast worden met de statistische analyse van het onderzoek van het Centrum. Tot deze taak behoort onder meer: het uitwerken van enquêteresultaten, het verwerken van studietesten, het programmeren voor de TR-4 computer.

Gevraagd wordt :

een medewerker op middelbaar niveau met behoorlijke theoretische en praktische kennis van de statistiek.

Het diploma Statistisch Analist van de Vereniging voor Statistiek strekt tot aanbeveling.

Kandidaten met een opleiding Wiskunde M.O.-A kunnen ook voor deze functie in aanmerking komen.

Nadere inlichtingen kunnen worden verkregen bij drs. W. H. F. W. Wijnen, tel. (05900) 3 18 77 ('s avonds: 3 12 38).

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de afd. Personeelszaken, postbus 72, Groningen.

